

e- ISSN
2717-6363

NEAR EAST HISTORICAL REVIEW

Volume: 13 Issue: 3 Year: July 2023

Editor
Assoc.Prof.Dr. Suha Oğuz BATIMUR

Deputy Editor
Prof. Ph.D. Zafer TANGÜLÜ
Assoc. Prof. Dr Sabri BECERİKLİ

13/3, July - Temmuz 2023

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Near East Historical Review (NEHR) uluslararası bir hakemli dergidir. NEHR özgün çalışmaları kabul edip, hakem sürecinden sonra yayımlar. Yayın hayatına Ağustos 2011 yılında **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)** adıyla başlamıştır. İlk dokuz yılında kesintisiz olarak 17 sayısı yayımlanan dergimiz 2020 yılı itibarıyla yeni adıyla yılda 4 sayı (Ocak - Nisan- Temmuz - Ekim) olarak yayım hayatına devam etme kararı almıştır. Yakın Doğu Coğrafyasının Tarihine dair bilimsel makaleleri yayımlayacak olan NEHR'in yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Near East Historical Review (NEHR) is an International peer-reviewed journal. NEHR accepts original works and publishes them after the referee process. NEHR started its' publishing life in August 2011 under the name of "**Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)**". In the first nine years, the issue of 17 was published without any failure. As of 2020, it has decided to continue its' publishing life with its new name 4 times a year (January-April-July-October). The languages of our magazine, which will publish scientific articles on the History of Near East Geography, are either Turkish or English.

Indexes and Databases

Acar Index, ASI, ASOS, EuroPub, GENAMICS, I2OR, ISI, SIS, Türk Eğitim Endeksi, SSRN, Academia, Google Scholar.

13/3, July - Temmuz 2023

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Editor /Editör

Suha Oğuz BAYTİMUR (Assoc. Prof. Ph.D., Sinop University, Türkiye)

Deputy Editor/ Yardımcı Editör

Zafer TANGÜLÜ (Prof. Ph.D.; Muğla Sıtkı Koçman University, Türkiye)

Sabri BECERİKLİ (Assoc. Prof. Ph.D., Bursa Uludağ University, Türkiye)

English Language Editor/İngilizce Dil Editörü

Orhun Büyükkarcı (Assoc. Prof. Ph.D., Mardin Artuklu University, Türkiye)

Editorial Board / Yayın Kurulu

Ahmet AKSIN (Prof. Ph.D.; Fırat University, Türkiye)

Aleksander KADIJEVIĆ (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Dušan MLACOVIĆ (Asst. Prof. Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia)

Ema MILJKOVIC (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Karoline RÖRIG (Justus - Liebig-Giessen University, Germany)

Marijan PREMOVIĆ (Assoc. Prof. Ph.D.; Montenegro University, Montenegro)

Nalan TURNA (Prof. Ph.D., Yıldız Technical University, Türkiye)

Nuray KESKİN (Prof. Ph.D., Ondokuz Mayıs University, Türkiye)

Türkmen Törelİ (Prof. Ph.D.; Dokuz Eylül University, Türkiye)

Referee Board / Hakem Kurulu

Abidin TEMİZER (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)

Aleksander KADIJEVIĆ (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Alpaslan DEMİR (Prof. Ph.D.; Tokat Gaziosmanpaşa University, Türkiye)

Athina VITOPOULOU (Asst. Prof. Ph.D.; Aegean University, Greece)

Ayşe KAYAPINAR (Prof. Ph.D.; Turkish National Defense University, Türkiye)

Christoph K. NEUMANN (Prof. Ph.D.; Münih Ludwig Maximilian University, Germany)

Dimitris MICHALOPOULOS (Prof. Ph.D.; People University, Greece)

Dušan MLACOVIĆ (Asst. Prof. Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia)

Ekrem ČAUŠEVIĆ (Prof. Ph.D.; Zagreb University, Croatia)

Ekrem MEMİŞ (Prof. Ph.D.; Sinop University, Türkiye)

Ema MILJKOVIC (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Hasan BABACAN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)

İbrahim SERBESTOĞLU (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Türkiye)

Jasmina S. CIRIC, (Dr.; University of Belgrade -Serbia)

John D. TREADWAY (Prof. Ph.D.; Richmond University, USA)

Levent KAYAPINAR (Prof. Ph.D.; Ankara University, Türkiye)

Mehmet İNBAŞI (Prof. Ph.D.; Erciyes University, Türkiye)

Mehmet Yavuz ERLER (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Univ., Türkiye)

Metin AYIŞIĞI (Prof. Ph.D.; Beykent University, Türkiye)

Near East Historical Review

www.nehrreview.com

Mucize ÜNLÜ (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Türkiye)
Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI (Assoc. Prof. Ph.D.; Marmara University, Türkiye)
Samuel (Sam) WHITE (Assoc. Prof. Ph.D.; Ohio Devlet University, U.S.A.)
Sauro GELICHI (Assoc. Prof. Ph.D.; Ca'Foscari Venezia University, İtaly)
Sevilay ÖZER (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)
Sezai BALCI (Prof. Ph.D.; Giresun University, Türkiye)
Suraiya FAROQHI (Prof. Ph.D.; Ibn Haldun University, Türkiye)
Turan AÇIK (Assoc. Prof. Ph.D.; Aksaray University, Türkiye)
Vasilis KOLONAS (Prof. Ph.D. Thessaly University, Greece)
Vyngantas VAREIKIS (Prof. Ph.D.; Klaipeda University, Lithuania)
Walter ANDREWS (Prof. Ph.D.; Washington University, U.S.A.)
Yasemin DEMİRCAN (Prof. Dh.D., Gazi University, Türkiye)
Zafer GÖLEN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)
Zübeyde G. YAĞCI (Assoc. Prof. Ph.D.; Balıkesir University, Türkiye)

Referees of this Issue / Bu Sayının Hakemleri

Alpaslan Demir (Prof. Ph.D.; Tokat Gaziosmanpaşa University, Türkiye)
Ünal Taşkın (Prof. Ph.D.; Adıyaman University, Türkiye)
Şaban Ortak (Prof. Ph.D.; Afyon Kocatepe University, Türkiye)
Hatip Yıldız (Prof. Ph.D.; Dicle University, Türkiye)
Meryem Günaydın (Assoc. Prof. Ph.D.; Fırat University, Türkiye)
Hakan Tan (Asst. Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Türkiye)

13/3, July - Temmuz 2023

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

Meryem Kaçan Erdoğan – Esra Nur Bayrak
Koca Yusuf Paşa'nın Su Vakfı 221-237
The Water Foundation of Koca Yusuf Pasha

Emrah Maral
Tevziat Defterleri'nin Osmanlı Devleti'nin Sosyal Ve İktisadi Hayatındaki Yeri Ve Önemi 239-253
The Place And Importance Of Tevziat Notebooks In The Social And Economic Life Of The Ottoman Empire

Ezgi Sena Köknar – Muammer Demirel
Bursa Amerikan Kız Kolejinde Eğitim 255-265
Education At Bursa American Girls College

Book Review / Kitap İncelemesi

Özkan Özer Keskin
Ayşe Pul, Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ISBN 978-605-288-159-0, ss.474. 267-270

13/3, July - Temmuz 2023

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

From Editor

Near East Historical Review (NEHR) is an International refereed journal. NEHR started its publishing life in August 2011 under the name **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)**. In the first nine years, the issue of 17 was published without interruption. As of 2020, it has decided to continue its publishing life with its new name 4 times a year (January-April-July-October). The language of our magazine, which will publish scientific articles on the History of Near East Geography, is Turkish and English. In this issue of Near East Historical Review, it presents 3 different articles and 1 book review to the discretion of scientists. Thanks to Meryem Kaçan Erdoğan-Esra Nur Bayrak, Emrah Maral, Ezgi Sena Köknar-Muammer Demirel, Özkan Özer Keskin who contributed with their articles in this issue. We would like to express our gratitude to our referees who carefully evaluated the articles. Dear scientists, we expect your support in our new issue.

Best regards.

Suha Oğuz BAYTİMUR, Ph.D.

Editor

Editörden

Uluslararası bir hakemli dergi olan **Near East Historical Review (NEHR)**, yayın hayatına Ağustos 2011 yılında **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)** adıyla başlamıştır. İlk dokuz yılında kesintisiz olarak 17 sayısı yayımlanan dergimiz 2020 yılı itibariyle yeni adıyla yılda 4 sayı (Ocak - Nisan- Temmuz - Ekim) olarak yayım hayatına devam etme kararı almıştır. Yakın Doğu Coğrafyasının Tarihine dair bilimsel makaleleri yayımlayacak olan dergimizin dili Türkçe ve İngilizce'dir. Near East Historical Review 13. cilt 3. sayısında 3 farklı makaleyi ve 1 kitap incelemesini okurlarına sunuyor. Bu sayıda yazılarıyla katkı sağlayan Meryem Kaçan Erdoğan-Esra Nur Bayrak, Emrah Maral, Ezgi Sena Köknar-Muammer Demirel, Özkan Özer Keskin'e teşekkür ederiz. Makaleleri değerlendirerek katkıda bulunan hakem hocalarımıza şükranlarımızı sunarız. Yeni sayılarımız için katkılarınızı bekleriz.

Saygılarımızla.

Doç. Dr. Suha Oğuz BAYTİMUR

Editör

KOCA YUSUF PAŞA’NIN SU VAKFI

The Water Foundation of Koca Yusuf Pasha

Meryem Kaçan Erdoğan – Esra Nur Bayrak

Prof.Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
e-mail: meryem@ogu.edu.tr – esranurbayrak7@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8885-0936 – 0000-0001-9139-4049

Near East Historical Review

13/3, July / Temmuz 2023
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 02.06.2023
Accepted Date - Kabul Tarihi : 10.08.2023
Pages - Sayfa : 221 - 237

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.70428>

Citation - Atıf : Meryem Kaçan Erdoğan-Esra Nur Bayrak, “Koca Yusuf Paşa’nın Su Vakfı”, *Near East Historical Review*, 13/3, July, 2023, pp. 221 – 237.

KOCA YUSUF PAŞA'NIN SU VAKFI*

The Water Foundation of Koca Yusuf Pasha

Meryem Kaçan Erdoğan – Esra Nur Bayrak

Prof.Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye

e-mail: meryem@ogu.edu.tr – esranurbayrak7@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8885-0936 – 0000-0001-9139-4049

Öz

Koca Yusuf Paşa, 18. yüzyıl devlet adamlarından biri olup I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde sadrazamlık yapmıştır. Cezayirli Hasan Paşa ile tanıştıktan sonra Osmanlı bürokrasisi içinde hızla yükselmiştir. 1786 yılında sadrazam olarak atanmış ve akabinde 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Serdar-ı Ekrem olarak devletin en önemli pozisyonlarından birinde görev almıştır. 1792 yılında azledildikten sonra ölümüne kadar Osmanlı Devleti'ne hizmet etmeye devam etmiştir. Koca Yusuf Paşa, yaşadığı dönemin en önemli ve etkili isimlerden biri olmuştur. Kölelikten sadrazamlığa uzanan hayatında hayır işlerine büyük önem vermiş, kendisine sadaret kapıları aralanmadan önce bir su vakfı kurmuştur. Koca Yusuf Paşa, sadrazamlığı esnasında, kurmuş olduğu su vakfının bünyesinde bulunan gelir kaynaklarını ciddi ölçüde arttırmış, böylece su vakfının gelişmesine yardımcı olmuştur. İçme suyunun ihtiyaç sahiplerine dağıtılması konusunda duyarlı olan Yusuf Paşa'nın ölümünün ardından yüz yıl sonra bırakmış olduğu vakfi canlıların su ihtiyacını karşılamaya devam etmiştir. Bu çalışmada, Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan belgeler ışığında Koca Yusuf Paşa'nın Su Vakfı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Sadrazam, Koca Yusuf Paşa, Su Vakfı, Çeşme-Sebil.

Abstract

Koca Yusuf Pasha, one of the 18th-century statesmen, served as the grand vizier during the Abdülhamid I and Selim III periods. He rose rapidly in the Ottoman bureaucracy after meeting Cezayirli Hasan Pasha. He was appointed as the grand vizier in 1786 and later served in one of the most important positions of the state as the Serdar-ı Ekrem of the Ottoman-Russian War of 1787-1792. After being dismissed in 1792, he continued to serve the Ottoman Empire until his death. Koca Yusuf Pasha became one of the most important and influential figures of the period in which he lived. In his life, spanning from slavery to grand viziership, he gave great importance to charity and established a water foundation before the doors of the grand vizier were opened for him. Koca Yusuf Pasha significantly increased the income sources of the water foundation, which he established during his grand viziership, thus helping the development of the water foundation. Yusuf Pasha, who was sensitive about the distribution of drinking water to those in need, left his foundation a hundred years after his death and continued to meet the water needs of living things. In this study, Koca Yusuf Pasha's Water Foundation will be examined in the light of the documents in the Ottoman Archive and the Archive of General Directorate of Foundations.

Keywords: Ottoman, Grand Vizier, Koca Yusuf Pasha, Water Foundation, Fountain-Dispenser.

* Bu çalışma Prof. Dr. Meryem Kaçan Erdoğan danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir [Esra Nur Bayrak, 18. Yüzyıl Devlet Adamlarından Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın Hayatı ve Hayratı, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2022].

Giriş

18. yüzyılın önemli devlet adamlarından biri olan Koca Yusuf Paşa, I. Abdülhamid ve III. Selim döneminde sadrazamlık yapmıştır. 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda serdar-ı ekrem olan Yusuf Paşa'ya "koca" lakabı, yaşının ileri olması sebebiyle verilmiştir.¹ Yusuf, Gürcü asıllı bir köle iken, 1748 yılında Tersane Liman Reisi Hasan Kaptan'ın himayesine girmiş,² efendisinin ölümünün ardından azat edilmiştir. Kışları Kasımpaşa'nın Zincirlikuyu mevkiinde kahvehanecilik yapmış, yazları ise donanmaya katılmıştır. Ayrıca sermayedarların sermayelerini değerlendirerek pek çok kez Mısır'a gitmiştir.³ Cezayirli Hasan Paşa ile tanışması Yusuf Paşa'nın hayatında dönüm noktası olmuştur. Paşa'nın önce hazinedarlığını yapmış, daha sonra kapıcıbaşı rütbesiyle kapı kethüdalığına getirilmiştir. Cezayirli Hasan Paşa'nın desteğiyle, 16 Ağustos 1785 tarihinde Mora Valiliği'ne tayin edilmiştir.⁴ Taylesanizâde Hafız Abdullah Efendi'nin aktardığına göre; Yusuf Paşa'nın valilik alayı, "donanma-i hümayunun sefere çıkışı gibi"⁵dir. Beş ay Mora Valiliği yapan Yusuf Paşa, Cezayirli Hasan Paşa'nın tavsiyesiyle 24 Ocak 1786 tarihinde sadrazamlığa atanmıştır.⁶

18. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki anlaşmazlıklar, iki devlet arasında çıkacak savaşların habercisiydi. Kerson Görüşmeleri'nin ardından Osmanlı Devleti'ne iletilen talepler, Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın isteği üzerine 27 Temmuz 1787 tarihinde Reisülküttap Süleyman Fevzi Efendi aracılığıyla Rus Elçisi Bulgakov'a verilen 6 maddelik bir ultimatom ile karşılanmıştır. Yapılan bir dizi görüşmenin sonuçsuz kalması üzerine Sadrazam Koca Yusuf Paşa, I. Abdülhamid ile konuşarak sultanı Rusya'ya karşı savaş açmaya ikna etmiştir. I. Abdülhamid savaş taraftarı olmamasına rağmen yakın dostu olan sadrazamın fikrini kabul etmiştir. Osmanlı Devleti savaş ilan ettiğinde sefer mevsiminin kaçırılmış olması Rusya'ya zaman kazandırmıştı. Savaş başlamadan yapılan bu hata sebebiyle Yusuf Paşa eleştirilmektedir.⁷ Ayrıca daha önce sefer tecrübesinin olmaması, hazırlıkların tamamlanmadan İstanbul'dan ayrılması, Şahin Ali Paşa ile arasındaki münasebetin cepheye yansması, Koca Yusuf Paşa hakkında yapılan diğer eleştirilerdir. I. Abdülhamid'in vefatının ardından tahta çıkan III. Selim tarafından Yusuf Paşa'nın sadrazamlık makamında kalması uygun görülse de savaşta istenilen sonuçların elde edilememesi sebebiyle Yusuf Paşa 7 Haziran 1789 tarihinde azledilmiş⁸ ve Vidin Seraskeri olarak bölgede kalması kararlaştırılmıştır.⁹ I.

¹ Kemal Beydilli, "Yûsuf Paşa, Koca", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 44, İstanbul 2013, s. 25.

² Osmanlı Sadrazamları Hadikatü'l-vüzerâ ve Zeylleri, (Haz. Mehmet Arslan), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 270.

³ Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, (Haz. Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt 5, İstanbul 1996, s. 1698; Osmanlı Sadrazamları Hadikatü'l-vüzerâ ve Zeylleri, s. 270.

⁴ Kemal Beydilli, "Yûsuf Paşa, Koca", s. 23. Yusuf Paşa'nın, Mora Valiliği'ne atanması bazı kaynaklarda 17 Şevval 1199/ 23 Ağustos 1785 olarak kaydedilmiştir. Osmanlı Sadrazamları Hadikatü'l- vüzerâ ve Zeylleri, s. 271; Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, s. 1698.

⁵ Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi, İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789), (Haz. Feridun Emecen), İstanbul 2003, s. 98.

⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak (TSMA.e.), 1174/63 (H. 24.04.1200/M. 24.02.1786) ; Ahmed Vâsıf Efendi, Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr, (Haz. Mücteba İlgürel), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 314; Kemal Beydilli, "Yûsuf Paşa, Koca", s. 23; Mithat Sertoğlu, Mufassal Osmanlı Tarihi, Cilt: 5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 2627, 2800; İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt: 4, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2011, s. 89.

⁷ Aysel Yıldız, "Osmanlı Tarihinde Bir Ordu Boykotu: Maçın Bozgunu (1791) Akabinde Yaşanan Tartışmalar" Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi (Aralık 2016), No: 2, s. 125.

⁸ Mithat Sertoğlu, Mufassal Osmanlı Tarihi, Cilt: 5, s. 2683-2684.

⁹ Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmanî, Cilt: 5, s. 1698; Kemal Beydilli, "Yûsuf Paşa, Koca", s. 24.

Abdülhamid dönemindeki serbestliğini devam ettiren davranışları sebebiyle III. Selim tarafından kendisine uyarı gönderilmiştir.¹⁰ Barış görüşmeleri sırasında Sadrazam Rusçuklu Çelebizade Hasan Paşa'nın razı geldiği sınırlardan hoşnut olmayan III. Selim, 27 Şubat 1791 tarihinde Koca Yusuf Paşa'yı tekrar sadarete tayin etmiştir.¹¹ Yaş Antlaşması'nın imzalanmasıyla İstanbul'a dönen Koca Yusuf Paşa şehre ulaştığı gün yükselen fiyatları kontrol etmek ve düzenlemek için Kürkçüler Hanı'na gitmiştir.¹² Koca Yusuf Paşa, ordu boykotunun bir parçası olması ve kendisinden istenilen başarıları elde edememesi sebebiyle İstanbul'a geldikten bir ay sonra 4 Mayıs 1792 tarihinde görevden alınmıştır.¹³ Aynı gün Balikhane Kasrı'nda gözetim altına alınması üzerine yaşamı hakkında oldukça endişelenen Paşa'nın Trabzon Valiliği'ne ve Anapa Seraskerliği'ne tayin edilerek İstanbul'dan uzaklaştırılması uygun görülmüştür. Yusuf Paşa görevine başlayana kadar Beykoz'da bulunan İshak Ağa Yalısı'nda kalmıştır.¹⁴ Paşa'nın İstanbul'dan uzaklaştırılması halk nezdinde tepkiyle karşılanmış; “*Yusuf Paşa sadarete gelmez ise İstanbul'u yakarız*” şeklinde yazılı notlar Paşakapısı'na bırakılmıştır.¹⁵ 19 Mayıs 1792 tarihinde İstanbul'dan ayrılan Yusuf Paşa, Anapa Kalesi'nin yeniden inşası için harekete geçmiş ancak bölgede uzun süre kalmak istememesi üzerine Sadrazam Melek Mehmed Paşa'nın yardımıyla 3 Ocak 1793 tarihinde Cidde Valiliği'ne tayin edilmiştir.¹⁶ Cidde'de yedi yıl görev yapmasının ardından Haziran 1800 tarihinde Medine'de vefat etmiştir.¹⁷

Koca Yusuf Paşa, Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılda görev yapmış en önemli devlet adamlarından biridir. *Yusuf Paşa'nın Sefer-nâmesi*'nde Paşa'nın askerlerine önem veren, kararlı, gayretli, dindar, cömert, merhametli ve yardımsever birisi olduğundan bahsedilmektedir.¹⁸ Dönemin önemli eseri *Taylesanizâde Tarihi*'nde Paşa'nın yardımsever kişiliği vurgulanarak yaptığı yardımlara yer verilmiştir.¹⁹ Koca Yusuf Paşa'nın eşi Hanife Hanımdır.²⁰ Çocukları ise Emine Hanım²¹, Mehmed Efendi ve Mahmud Efendi'dir. Mehmed ve Mahmud Efendiler müderristir.²²

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Sultan III. Selim ve Koca Yusuf Paşa”, Belleten, Cilt: 39, No: 148, Ankara 1973, s. 254.

¹¹ Mustafa Nuri Paşa, Netâyic'ül- Vukuât, Cilt: 4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s.27; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt: 4, 2. Kısım, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983, s. 441; Mithat Sertoğlu, Mufassal Osmanlı Tarihi, Cilt: 5, s. 2800; Salih Erol, Pehlivan İbrahim Paşa Vakayı'-Nâmesi (Baba Paşa Tarihi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2007, s.102.

¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Üçüncü Sultan Selim Zamanında Yazılmış Dış Ruznâmesinden 1206/1791 ve 1207/1792 Senelerine ait Vekayi”, Belleten, Cilt:37, Sayı: 148, 1973, s. 634.

¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt: 4, 2. Kısım, s. 442, 443, 2 nolu dipnot; Mithat Sertoğlu, Mufassal Osmanlı Tarihi, Cilt: 5, s. 2800; İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, s. 100; Beydilli, “Yüsuf Paşa, Koca”, s. 25.

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Üçüncü Sultan Selim Zamanında Yazılmış Dış Ruznâmesinden”, s. 638; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt: 4, 2. Kısım, s. 442; Kemal Beydilli, “Yüsuf Paşa, Koca”, s. 25.

¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Üçüncü Sultan Selim Zamanında Yazılmış Dış Ruznâmesinden”, s. 640.

¹⁶ Kemal Beydilli, “Yüsuf Paşa, Koca”, s. 25; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Sultan III. Selim ve Koca Yusuf Paşa”, s. 254.

¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt: 4, 2. Kısım, s. 444.

¹⁸ Ahmet Üstüner, Yusuf Paşa'nın Sefer-nâmesi Transkripsiyon-Değerlendirme, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2005, s. 25-27.

¹⁹ Taylesanizâde Hafız Abdullah Efendi Tarihi, s. 136, 152-153.

²⁰ BOA, Cevdet Belediye (C.BLD.), 27/1337 (H. 17.11.1224/M.24.12.1809).

²¹ VGMA, OA, Evkaf Mektubi Kalemi (EV.MKT.), 01275/00046 (R. 22.04.1299/M.04.07.1883).

²² Taylesanizâde Hafız Abdullah Efendi Tarihi, s. 136.

Koca Yusuf Paşa, hayırsever bir devlet adamı olarak suyun canlılara ulaştırılması konusunda hassasiyet göstermiş, 1779 yılında (tahmini olarak 49-50 yaşlarında iken) kendi helal malından bir su vakfı kurmuştur. 1786-1787 yılında Taksim Su Sistemi'ne bağlı olan Valide Sultan katmasının harap olmuş kısımlarını yeniden düzenleyip onarmıştır. Düzenlemenin ardından, buradan çeşme-sebiline bir miktar su sağlamıştır.²³ Zamanla kurmuş olduğu vakfını büyüterek hayırlarının geniş kitlelere ulaşmasına vesile olmuştur. 150 yıldan fazla bir süre aktif bir şekilde varlığını sürdüren Koca Yusuf Paşa'nın Su Vakfı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan biri ana vakfiye, ikisi zeyl olmak üzere toplamda üç vakfiye ve diğer arşiv belgeleri ışığında incelenecektir.

1. Osmanlı Devleti'nde Su Vakıfları

Vakıflar, ihtiyaç duyulan her alanda insanlara yardım etmek ve dayanışmayı artırmak amacı taşıyan kamusal müesseselerdir.²⁴ Osmanlı Devleti'nde sosyal devlet anlayışıyla oluşturulan vakıflar; İslam kültürü ve Türk geleneğinin harmanlanmış halidir. Birçok alanda faaliyete sahip olup; dil, din ve ırk ayrımı gözetmeksizin *hayırlarda yarışmak* misyonuyla ihtiyaç sahiplerinin yardımına koşan kurumlardır.²⁵ Şehirlere Osmanlı kimliği katan vakıflar, şehrin ihtiyaçlarını karşılayarak nabzını tutarlar.²⁶

Osmanlı Devleti'nde çeşitli amaçlara hizmet eden çok sayıda vakıf kurulmuştur. Bunlardan biri de su vakıflarıdır. Canlıların hayatı için vazgeçilmez bir ihtiyaç olan suyun temiz ve sürekli bir şekilde toplumun hizmetine sunulması gerekmektedir. Bu sebeple su vakıfları ayrı bir önem taşımaktadır.²⁷ Su vakıfları suyolları vasıtası ile suyu, belirli bölgelere ulaştırmaktadır. Suyolları ise kaynaktan toplanan suyu şehre getirip belirli bir bölgeye dağıtan su iletim sistemidir.²⁸ Suyolları sisteminin daima temiz ve çalışır durumda olması için su yollarının bakımı, tamiri ve korunması konularında gerekli hassasiyet gösterilmekte olup; bu konuda su yolu köylerine büyük bir sorumluluk verilmiştir.²⁹ Suyolları üzeri iskana kapatılarak buralarda bahçe, tuvalet ve lağım yapılmamasına, ağaç dikilmemesine özen gösterilmiştir.³⁰ Suyolları sisteminde; suyun taşınması, depolarda muhafaza edilmesi ve dağıtılması gibi birimler bulunmaktadır. Çeşmeler, şadırvanlar, sebiller, suyolları, bentler, sarnıçlar, hamamlar, havuzlar vb. yapılar su vakfı yapılarına örnek olarak sıralanabilir.³¹ Su vakıflarında; su yolu nazırı³²,

²³ Filiz Karakuş, "İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Tarihi Su Sistemleri'nin İncelenmesi", Türk Hidrolik Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1, 2019, s. 23.

²⁴ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 479.

²⁵ Nazif Öztürk, "İslâm ve Türk Kültüründe Vakıflar" Vakıflar Dergisi, Sayı: 29, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2005, s. 11.

²⁶ Tahsin Özcan, "Vakıf ve Şehir: İstanbul Vakıfları Tarihi" Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Haz. Coşkun Yılmaz, Cilt: 6, İBB Kültür AŞ., İstanbul, 2015, s. 118.

²⁷ Meral Bayrak (Ferlibaş)-Meryem Kaçan Erdoğan, "Ruşçuk'ta Osmanlı Vakıfları", Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk, (Ed. Meral Bayrak (Ferlibaş), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 206.

²⁸ Ali İhsan Karataş, "Bursa Suları ve Su Vakıfları", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 2, 2008, s. 392.

²⁹ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı İstanbul'unun Su Tarihi" Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, Cilt: 6, haz. Coşkun Yılmaz, İBB Kültür AŞ., İstanbul, 2015, s.105.

³⁰ Said Öztürk, Osmanlı Arşiv Belgelerinde İstanbul'un Tarihi Su Yolları Muhafaza ve Bakımı, İSKİ Yayınları, Cilt: 1, İstanbul, 2006, s.13, 43-46.

³¹ Yusuf Sağır, "Osmanlı Su Vakıfları", Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 15, 2016, s. 445.

³² Suyolcularını denetleyen su yolu nazırı, su yollarını tamir ederek suyun dağılımını sağlar ve suyun debisini ölçerek gerektiğinde suyun boşa akmasını önlemek amacıyla çeşmelere burma lüle takardı. Abdullah Martal,

bölükbaşı³³, çavuş³⁴, saka³⁵, suyolcu³⁶, bent koruyucusu³⁷ ve sebilci³⁸ gibi görevliler bulunurdu.

Su vakıflarının yoğun olduğu şehirlerden biri de İstanbul'dur. Fatih Sultan Mehmed şehri fethettikten sonra var olan suyollarını tamir ettirmiş ve talebi karşılamak için yeni suyolları inşa ettirmiştir.³⁹ Kanuni Sultan Süleyman döneminde Mimar Sinan tarafından Kırkçeşme su tesisi inşa edilmiştir.⁴⁰ 1554-1564 yılları arasında inşa edilen bu tesis 55 km uzunluğunda olup, otuz üç kemerden, bentlerden ve yan tesislerden oluşan 300 çeşmenin ve kentin sur içinde kalan alçak bölgelerin su ihtiyacını karşılamıştır. Kentin yüksek bölgelerinin su ihtiyacı ise Halkalı'dan giderilmiştir.⁴¹ İstanbul'un su ihtiyacının karşılanmasında hanedan mensuplarının yanı sıra devlet adamları da büyük bir gayret göstermiştir.

2. Koca Yusuf Paşa'nın Su Vakfı

Sadrazamlığı sırasında yardımsever kişiliği ile ön plana çıkan Koca Yusuf Paşa, Cezayirli Hasan Paşa'nın kethüdalığı yaparken Beyoğlu'nda bir çeşme inşa ettirmiş ve çeşmenin bulunduğu konuma yakın bir ev ve beş bin kuruş vakfetmiştir. Zamanla kurmuş olduğu vakfı büyüterek, 25 Zilhicce 1201/ 8 Ekim 1787 tarihinde Fındıklı Kasabası'nda, Molla Çelebi Camii'nin yakınında bir çeşme-sebil inşa ettirmiştir.⁴² Koca Yusuf Paşa, 1201/ 1786-87 tarihinde Taksim Su Sistemi'ne bağlı olan Valide Sultan kaynağını tamir ettirmiş, buradan 6,5 masura⁴³ suyu yaptırmış olduğu çeşme-sebile bağlamıştır.⁴⁴ Paşa'nın Su Vakfı'na ait, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 27 Cemaziyelevvel 1193/ 12 Haziran 1779 tarihli ana vakfiyesi ile 1 Muharrem 1202/ 13 Ekim 1787 ve 27 Safer 1202/8 Aralık 1787 tarihli iki vakfiye zeyli olmak üzere toplamda üç vakfiyesi bulunmaktadır. Vakfiyelerde, vakfı beslemek üzere vakfedilmiş çok sayıda akar hakkında ayrıntılı bilgiler mevcuttur.

"Suyolcu", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 38, TDV Yayınları, İstanbul 2016, s. 1; Selda Kılıç, "Su Yolları ve Su-Yolcu Esnafına Dair Bazı Tespitler", Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı: 36, 2004, s. 179.

³³ Suyolcuların amiri olarak görev yapmaktadır. Büyük suyolları sorumlulukları altındadır. Yusuf Sağır, "Osmanlı Su Vakıfları", s. 460-461.

³⁴ Suyollarının kollara ayrıldığı noktalarda kalan su miktarını nezarete bildirirler. Nur Satır, Osmanlı'da Su Terimleri ve Suyla İlgili Materyaller, Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2020, s. 54.

³⁵ Çeşmeden alınan suyu evlere taşıyan görevlidir. Nur Satır, Osmanlı'da Su Terimleri ve Suyla İlgili Materyaller, s. 53.

³⁶ Genel olarak suyolları ile ilgilenen ve tamir edilmesinde görev alan kimsedir. Yusuf Sağır, "Osmanlı Su Vakıfları", s. 461; Selda Kılıç, "Su Yolları ve Su-Yolcu Esnafına Dair Bazı Tespitler", s. 178.

³⁷ Bent koruyucusu, bentlerin korunmasından ve temizliğinden sorumlu personeldir. Nur Satır, Osmanlı'da Su Terimleri ve Suyla İlgili Materyaller, s. 54.

³⁸ Sebilhanede su dağıtan görevlidir. Yusuf Sağır, "Osmanlı Su Vakıfları" s. 460.

³⁹ Galib Ata, "İstanbul Evkâf Suları", Vakıf Su Tahlilleri 19. ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları, İBB İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, Cilt: 1, İstanbul 2000, s. 144-146.

⁴⁰ Filiz Karakuş, "İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Tarihi Su Sistemleri'nin İncelenmesi", s. 20.

⁴¹ Selda Kılıç, "Su yolları ve Su-Yolcu Esnafına Dair Bazı Tespitler", s. 177.

⁴² BOA, C.BLD, 27/1337 (H. 17.11.1224/M. 24.12.1809). Bahsi geçen çeşme-sebil için; Valide Sultan kaynağının Kılıçpınarı bağlantısından 3 masura su temin ettirmiştir. Cengiz Orhonlu, "Fındıklı Sementinin Tarihi Hakkında Bir Araştırma", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 10, 1954, s. 65.

⁴³ Osmanlı Devleti'nde suyun ölçüldüğü birimlerden biri olan masura; debisi dakikada 36 litreyi bulan bir lülenin 1/8'i kadardır. Bir masuranın debisi günlük olarak 6,5 metreküpü bulmaktadır. Nur Satır, Osmanlı'da Su Terimleri ve Suyla İlgili Materyaller, s. 52.

⁴⁴ Karakuş, "İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Tarihi Su Sistemleri'nin İncelenmesi", s. 23.

Yusuf Ağa (tahminen 49-50 yaşlarında iken), su vakfı kurmak istediğinde Kadı İsmail Efendi'ye müracaat etmiş, mahkeme huzurunda ve şahitlerin önünde vakfını tescil ettirirken vakfettiği malların⁴⁵ kullanımı için şöyle şart koşmuştur:

“... Bir bab menzili ve meblağ-ı merkum ile muteber ve güzide mahallerde akarat iştiara icare-i muaccele ve müeccele ile ahara icar ve hasıl olan icaretten Defterdar Ebu'l Fazl Mahallesinde vaki müecdededen bina ve inşasına ruhsatyab olduğum mai leziz çeşmesinin iktiza eden tamir ve termimine ve kanavat-ı mefruşasına harç ve sarf oluna ...”

Koca Yusuf Ağa, 27 Cemaziyelevvel 1193/ 12 Haziran 1779 tarihli ana vakfiyesinde; işinde iyi olan kimselerin vakfın idaresinde ve işleyişinde görev almalarını istemiştir. Görevlilerin alacağı ücreti ise şu şekilde belirlemiştir⁴⁶:

Tablo 1: 1779 Tarihli Vakfiyeye Göre Koca Yusuf Paşa'nın Su Vakfı'ndaki Görevliler ve Ücretleri

Görev Türü	Ücreti (Günlük- Akçe)
Suyolcu	16
Bent Koruyucu	8
Tevliyet	5
Kâtip	5
Cabi	5
Nazır	Ücretsiz

Koca Yusuf Ağa'nın vakfı, yapılan işlemlerin ardından 9 Şaban 1193/22 Ağustos 1779 tarihinde Pazar günü, Donanma-yı hümâyûn Kadısı Seyyid Mehmed Salih oğlu Seyyid Hafız İsmail Efendi tarafından mahkeme heyetinin huzurunda tescillenmiştir.⁴⁷

3. Koca Yusuf Paşa'nın Su Vakfı'nın İdaresi

Vakfın kurulduğunda belirlenen ilk idarecisi Osman Efendi'dir. Ana vakfiyede Koca Yusuf Paşa, vefatından sonra vakfın tevliyetine evlatlarının geçmesini, onların da vefatıyla evlatlarının geçmesini ancak onların da soylarının kurumması halinde kardeşi Süleyman Ağa'nın görevlendirilmesini istemiştir. Süleyman Ağa'nın vefatının ardından, tevliyet görevinin oğullarına, oğullarının da soyunun kurumması halinde azatlı kölelerinden en büyüğünün mütevellil olmasını şart koşmuştur. Onların da soyunun kurumması halinde, vakfın yönetiminin işinde ehil olan birine verilmesini uygun görmüştür.

⁴⁵ Defterdar Ebu'l Fazl Mahallesi'nde üç taraftan yol ile çevrili, 328 zira arsa üzerinde iki katlı ev ile beş bin kuruş nakit para vakfetmiştir. VGMA, 627-363-184, s. 377.

⁴⁶ VGMA, 627-363-184, s. 378.

⁴⁷ VGMA, 627-363-184, s. 378.

Tablo 2: 1 Şaban 1194/2 Ağustos 1780 Tarihli Kayda Göre Koca Yusuf Paşa'nın Su Vakfı'ndaki Görevliler

<i>Görevin Türü</i>	<i>Görevlinin Adı</i>
Mütevelli	Silahşor-ı Şchriyârî Mahmud Ağa
Vakıf Nazırı	Mustafa Ağa
Suyolcular Kethüdası	El-hac İbrahim Ağa
Suyolları Kâtibi	Seyyid Mehmed Emin Efendi

Koca Yusuf Paşa'nın vefatından sonra, vakfın yöneticiliğini sırasıyla eşi Hanife Hanım, kızı Emine Hanım ve oğlu Mahmud Efendi yapmıştır.⁴⁸ Emine Hanım, 1 Muharrem 1262-29 Zilhicce 1280/ 30 Aralık 1845-5 Haziran 1864 tarihleri arasında vakfı idare etmiştir.⁴⁹ Emine Hanım'ın vefatının ardından, vakfın şartı gereği; Koca Yusuf Paşa'nın soyundan gelen en yaşlı kişi olarak Şeyhülislam-ı esbak Ahmed Muhtar Bey vakfın idaresini eline almıştır. Ahmed Bey 9 Cemaziyelevvel 1283/ 19 Eylül 1866 tarihine kadar günlük on iki akçe ücretle görevlendirilmiştir. Ölümünden sonra vakfın şartı gereğince Ahmed Bey'in soyundan gelen Mehmed Ali Bey vakfın mütevellisi olarak görevlendirilmiştir.⁵⁰ Koca Yusuf Paşa'nın vakfiyesinde belirttiği üzerine işin ehli kimseler vakfın idareciliğini üstlenmiş ve aynı titizlikle çalışmaları yürütmüşlerdir. Örneğin; Ahmed Muhtar Efendi ve Mehmed Ali Bey'in yönetiminde yapılan harcamalar vakfa ait muhasebe kayıtlarında yer almaktadır. 1 Muharrem 1281-29 Zilhicce 1299/ 6 Haziran 1864-11 Kasım 1882 tarihleri arasında tutulan on dokuz senelik muhasebe kayıtlarında vakfın gelir ve giderleri hesaplanmış, ardından vakfın mütevellisi, kâtibi ve cabisi tarafından imzalanmıştır.⁵¹

4. Koca Yusuf Paşa'nın Su Vakfı'na Bağışladığı Menkul ve Gayrimenkuller

Koca Yusuf Paşa'nın 27 Cemaziyelevvel 1193/ 12 Haziran 1779 Tarihli Vakfiyesi İle Su Vakfı'na Bıraktığı Akar:⁵²

Tophane'de Defterdar Ebu'l Fazl Mahallesi'nde 328 zira⁵³ arsa üzerinde iki katlı bir ev ve beş bin kuruş nakit para.

Koca Yusuf Paşa'nın 1 Muharrem 1202/13 Ekim 1787 Tarihli Vakfiyesi İle Su Vakfı'na Bıraktığı Akarlar:⁵⁴

⁴⁸ VGMA, OA, EV.MKT., 01275/00046 (R. 22.04.1299/M. 04.07.1883).

⁴⁹ VGMA, OA, Evkaf Muhasebe Kalemi (EV. MH.), 01602/ 00311 (H. 15.06.1289/M. 20.08.1872).

⁵⁰ VGMA, OA, EV. MKT., 01205/00114 (H. 25.06.1300/M. 03.05.1883).

⁵¹ VGMA, Evkaf Muhasebe Defteri, 1828/ 0003/ 00045.

⁵² VGMA, 627-363-184, s. 377-379.

⁵³ Zira (arşın), mimar arşını ve çarşı arşını olmak üzere ikiye ayrılan bir ölçü birimi olup, genellikle dirsek ve orta parmak arasındaki uzunluktur. III. Selim döneminde, standardı sağlamak amacıyla bir mimar arşını 31,5 mm'ye sabitlenmiştir. Ünal Taşkın, Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2005, s. 141-142.

Tophane-Galata mevkiinde 26 adet ev ile yine Tophane'de bulunan bir adet bahçe vakfedilmiştir. Evler genellikle iki katlı olup, 23 evin kira bedeli günlük olarak belirlenmiş, fiyatları 1-3 akçe arasında değişmiştir. Ücreti aylık olarak belirtilen üç evden ikisinin kira bedeli 25, diğerinin ise 20 akçedir. Böylelikle; vakfedilen en pahalı evin aylık kira bedeli 90 akçe ($3 \times 30 = 90$) iken en ucuz evin ise 30 akçedir ($1 \times 30 = 30$). Vakfedilen evlerden 18 tanesinin genellikle meyveli ya da meyvesiz ağaçlardan oluşan bahçesi ile bir kısmında su kuyusu bulunmaktadır. 250 zira arsa üzerinde olan bahçenin ise kira getirisi günlük 0,5 akçe, aylık 15 akçedir. ($0.5 \times 30 = 15$). Evlerin sınırlarına dair vakfiyede ayrıntılı bilgi verilirken; altı eve ait arsa bilgisi, ahali tarafından çok iyi bilindiği için yazılmamıştır.

Evlerin hemen hemen hepsinin içinde sofa, mutfak ve abdesthane bulunmaktadır. Aylık kirası 60 ve 90 akçe olan evlerin haremlık-selamlık kısımları olmakla birlikte bir kısmının müstemilatı da vardır. Örneğin Galata'da Yolcuzade Mahallesi'nde 604 zira arsa üzerinde bulunan ve aylık kirası 90 akçe olan evin özellikleri şu şekildedir: Selamlık kısmında hamam, cihannüma, camekân, dehliz, iki oda, sofa, mutfak, kiler, kargir mahzen, tuvalet ve ahır; harem kısmında iki oda, iki sofa, cihannüma, tahta ile örtülü puş, farklı sokak kapılı tahtani oda ve tuvalet bulunmaktadır. Aylık kirası 45 akçe ve altı olan evler çoğunlukla iki katlı olup üç-dört odalıdır. Örneğin: Kasımpaşa'da Kamer Hatun Mahallesi'nde 140 zira arsa üzerindeki evin aylık kirası 45 akçe olup özellikleri şu şekildedir: İki katlı olan evin üst katında iki oda, sofa, mutfak, tuvalet; alt katında iki oda, mutfak, mahzen ve tuvalet; bir miktar bahçe, avlu ve su kuyusu mevcuttur.

1 Muharrem 1202/13 Ekim 1787 tarihli vakfiyedeki taşınmaz malların toplam kira getirisi yaklaşık olarak bin iki yüz akçedir. Koca Yusuf Paşa'nın Su Vakfı'na ait ana vakfiyede akarların kira gelirleriyle sebil, çeşmeler ve suyollarının bakım ve tamir giderleri ile çalışan personelin masraflarının karşılanması şart koşulmuştur. Bütün masraflar çıkarıldıktan sonra kalan para ile vakfa gelir getirecek uygun akarın satın alınması istenmiştir.

Koca Yusuf Paşa'nın 27 Safer 1202/8 Aralık 1787 Tarihli Vakfiyesi İle Su Vakfı'na Bıraktığı Akar.⁵⁴

27 Safer 1202/8 Aralık 1787 tarihli vakfiye ile 25 ev ve 24 dükkân vakfedilmiştir. Vakfedilen evlerin tamamı İstanbul'da olup; Fındıklı, Kasımpaşa ve Galata'da bulunmaktadır. Dört evin sadece bulunduğu mahalleler zikredilmiştir. Evlerin kira gelirleri hakkında bilgi verilmemekle birlikte büyüklükleri ve çevresinde bulunanlar hakkında ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Evlerin en küçüğü Tophane'de Santa Marco Mahallesi'nde 104 zira üzerinde bulunan konut iken en büyüğü Beşiktaş'ta Sinan Atik Paşa Mahallesi'nde 3272 zira arsa üzerindeki konuttur. Evlerin genel özelliklerine bakıldığında; haremlık-selamlık bölümü bulunan, meyveli-meyvesiz ağaçlı bahçesi olan, iki ya da üç katlı yapılarla karşılaşılmaktadır. Evlerde su bulunmadığı göz önüne alınacak olursa, vakfiyedeki en ilgi çekici konut Elvanzade Emir Mahallesi'nde bulunan 569 zira arsa üzerindeki yarım masura tatlı suyu bulunan evdir. Söz konusu evin özellikleri şu şekildedir; Harem kısmında üst katta bir oda, sandık odası, hazine odası, iki sofa, divanhane, abdesthane; orta katta bir oda, kahve ocağı, kâgir mutfak, su haznesi, abdesthane ile ağaçlı bahçe, bir adet orta kapı ve dönme dolap. Selamlık kısmında; tahtani bir oda, abdesthane ve mahzen.

⁵⁴ VGMA, 627-365-185, s. 380-388.

⁵⁵ VGMA, 627-245-142, s. 259-266.

27 Safer 1202/8 Aralık 1787 tarihli vakfiyede, vakfedilen 24 dükkânın hepsi Beyoğlu'nda bulunmaktadır. Kasımpaşa'da Sirkeci Muslihiddin Mahallesi'nde; keresteci, doğramacı, berber ve aktar (iki adet) dükkânları, dükkânların bitişiğindeki üç adet su kuyusu ile içinde bahçıvan odası bulunan meyveli-meyvesiz ağaçlardan oluşan bir bahçe vakfedilmiştir. Beyoğlu'nda Aynalıkavak Sarayı dışında Bâb-ı Âli kapısına bitişik beş adet tütüncü dükkânı ile berber, gözlemeci, kadayıfçı, aşçı, kebabçı, hoşafçı, bakkal, manav, kasap, kaymakçı, kahveci, terzi dükkânı, yine Aynalıkavak Sarayı dışında Handan Ağa Camii'nin merdiveni hizasında bulunan bir adet kahve dükkânı vakfedilmiştir. Dükkânların ayrı ayrı büyüklükleri hakkında bilgi olmamasına karşın, Aynalıkavak Sarayı dışında Bâb-ı Âli kapısına bitişik on yedi dükkân toplamda 875 zira arsa üzerinde olup Handan Ağa Camii'ne yakın olan kahve dükkânı 142 zira ve 20 parmak⁵⁶ alana sahiptir. Muslihiddin Mahallesi'nde bulunan dükkânların büyüklüğü hakkında bilgi bulunmamaktadır. Dükkânların kira getirisi ise; Muslihiddin Mahallesi'ndeki dükkânların günlük 3 akçe, Aynalıkavak Sarayı dışında Bâb-ı Âli kapısına bitişik on yedi dükkânın günlük yüz yirmi akçedir. Handan Ağa Camii'nin yakınında bulunan kahve dükkânının kirası hakkında bilgi verilmemiştir.

5. Vakfa Ait Çeşmeler ve Tamirlerine Yönelik Girişimler

Koca Yusuf Paşa'nın sebilhane ve çeşmeleri Tophane ve Fındıklı'da bulunmaktadır. Paşa'nın vefatından sonra Fındıklı'da bulunan çeşmesinin Fındıklı İskelesi üzerinde bulunan suyolu eskimiş ve tamiri için Hamidiye Kaymakam Vekili Mehmed Esad Efendi aracılığıyla 23 Zilhicce 1258/ 25 Ocak 1843 tarihinde tesviye edilmiştir. Bu tamir sırasında vakfın hazinesinden bin kuruş harcanmıştır.⁵⁷

Vakfın Tophane'de Salı Pazarı mevkiinde bulunan çeşmesi, 1870 yılındaki yol çalışmaları esnasında yıktırılmıştır.⁵⁸ Bununla birlikte 1905 yılı sonlarında Tophane'de Süheyl Bey Mahallesi imamı ve muhtarının Maarif Nezâreti'ne gönderdiği bir yazıdan anlaşıldığına göre çeşmenin yeniden inşa edilmesi yönünde girişimde bulunulmuştur. Fevziye Mektebi'nin karşısında bulunan çeşmenin bir kısmı yola dahil edilmiş olup diğer kısmı dükkân halinde ayaktadır. Çeşmenin yıkılan kısımlarının enkazı ise Fethi Paşa Konağı'nda muhafaza edilmektedir. Yazıda, çeşmenin belirlenecek bir yere Şehremaneti tarafından daha sonra yeniden inşa ettirileceği ifade edilmişse de bunun gerçekleşmediği ve 30-35 yıldır çeşme suyunun boş yere sokaklara aktığı, oysa mahallenin suya son derece ihtiyacı olduğundan bahsedilmiştir. Talep üzerine hemen akabinde Şehremanetine gönderilen yazı ile çeşmenin bir an önce inşa edilmesi yönünde görüş bildirilmiştir.⁵⁹

Paşa'nın Fındıklı Kasabası'ndaki sebilhanesi ve diğer çeşmesi 1895 yılı itibarıyla kullanılır durumda olup bu durum vakfın memuru Emin Efendi tarafından 11 Recep 1313/ 28 Aralık 1895 gününde rapor edilmiştir.⁶⁰

15 Cemaziyelahir 1289/ 20 Ağustos 1872 tarihli belgeye göre; vakfın güncel hazinesi 1 yük 3782 (103.782) kuruştur. Bu meblağdan vakfın suyolları için 3304,5 kuruş harcanmıştır.

⁵⁶ Osmanlı Devleti'nde kullanılan uzunluk ölçülerinden biri olan parmak 2,6 mm'ye denk gelmektedir. Ünal Taşkın, Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri, s. 142-143.

⁵⁷ VGMA, OA, Evkaf Sergi Halifeligi (EV.SRG.), 00258-00136 (H. 14.11.1258/M. 17.12.1842).

⁵⁸ VGMA, OA, Evkaf Mektubi Cihat Kalemi (EV. MKT. CHT.), 00401/00304 (R. 17.06.1311/M. 29.08.1895)

⁵⁹ BOA, Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi (MF.MKT.), 900/44 (H.22.10.1323/20.12.1905).

⁶⁰ VGMA, OA, EV. MKT. CHT., 00401/00304 (R. 17.06.1311/M. 29.08.1895).

İlgili belgede, vakfın hazinesinden suyolları ve çeşmelerin bakımları yapıldıktan sonra vakfın şartı gereği uygun akar bulunması halinde satın alınması gerektiği belirtilmiştir.⁶¹

1327/ 1909 yılında, Fındıklı'da Molla Çelebi Camii'nin bitişiğindeki sebil çeşmesinin su hazinesi ve savak kısmında bir delik oluşmuş ve bu durum Evkaf Nezareti memurunun birinci keşfi olarak tespit edilmiştir.⁶² Ertesi yılın kışında aynı problemten şikâyetlerin gelmesi üzerine ikinci keşif yapılmış; tamirin sıra ve delikten ibaret olduğu belirtilerek iş ilkbahara bırakılmıştır. Bölgedeki ahali durumu vakfın cabisine şikâyet ederek ramazan ayı gelmeden problemin çözülmesini talep etmiştir. Vakfın cabisi tarafından söz konusu şikâyet kaleme alınıp durum Evkaf-ı Hümâyun Nezâreti'ne iletilmiştir.⁶³

6. Su Vakfı'nın İşleyişiyle İlgili Bazı Örnekler

Uzun yıllar aktif bir şekilde varlığını devam ettiren vakfın işleyişine yönelik birçok arşiv kaydı mevcuttur. Bunlar vakfa ait akarların kiralanması, görevli tayinleri ve muhasebe kayıtları şeklinde tasnif edilebilir. Örneğin Paşa'nın Fındıklı ve Tophane'deki çeşme ve sebilin sebilcilik ve tasdarlık görevini yapan Hafız Abdurrahman Halife'nin geride varis bırakmadan vefatı üzerine bahsedilen görevler günlük 30 akçe ücret karşılığında Molla Çelebi Camii hademelerinden Hafız Mehmed Said Halife'ye tevcih edilmiştir.⁶⁴ 13 Cemaziyelevvel 1298/ 13 Nisan 1881 tarihli bir başka belgede, Koca Yusuf Paşa'nın Su Vakfı'na ait olan Hasköy İğneli Kavak'ta Tersane-i Amire'nin bitişiğinde bulunan salhane (mezbaha) ve kasap dükkânlarından kiracıların çıktığı kayıtlıdır.⁶⁵ Söz konusu belge, dükkânlara yeni kiracıların yerleştirilmesi gerektiği hakkında bilgi vermektedir. Bahsi geçen dükkânlar vakfiyelerde yer almamaktadır. Bu bilgi; Yusuf Paşa'nın şart koştuğu gibi suyolları ve çeşmelerin giderleri ayrıldıktan sonra uygun olan gayrimenkullerin satın alınarak vakfa dahil edildiğini göstermektedir.

1 Muharrem 1304/ 30 Eylül 1886 tarihli belgede sebilciye ve suyolcuya 2070'er kuruş, şamandıraya 30 kuruş, sebil için kullanılan yağa 230 kuruş, müfettiş efendiye 690 kuruş ve diğer giderler için 2300 kuruş sarf edildiği görülmektedir.⁶⁶

12 Recep 1313/ 29 Aralık 1895 tarihli belgede, 1 Muharrem 1304-29 Zilhicce 1312/30 Eylül 1886-23 Haziran 1895 tarihleri arasında vakfın sekiz yıllık muhasebesinin yapıldığı bildirilmektedir.⁶⁷ Bu bilgiler ışığında, vakfın 19. yüzyılın sonlarında faaliyetlerine aktif bir şekilde devam ettiği anlaşılmaktadır.

1898 yılında, vakfa ait Tophane-Firuzğa Mahallesi, Terlikçi Sokak'ta bulunan 23 numaralı ev dört bin kuruş peşinat ile kiraya verilmiştir.⁶⁸

14 Cemaziyelevvel 1328/ 24 Mayıs 1910 tarihli belgede; 4 Ramazan 1295/ 1 Eylül 1878 tarihinde Karagöz Mahallesi İmamı Mustafa Hulusi Efendi'nin günlük beş akçe ücretle vakıf gelirlerini toplamakla görevlendirildiği yazılıdır. Mustafa Hulusi Efendi'nin 8 Rebiülevvel

⁶¹ VGMA, OA, EV. MH., 01602/00311 (H. 15.06.1289) ; BOA, EV MKT., 00636/00168 (H. 1289/M.1872-1873).

⁶² 1863 tarihli Evkaf Nizamnâmesi'ne göre; tamir gerektiren hayratın Evkaf müdürünün onayı ile bilirkişi tarafından birinci ve ikinci keşiflerinin yapılması gerekir. Daha sonra yapılacak tamir tutarı belirlenir, iki bin beş yüz kuruş geçen masraflar hazineye bildirilirdi.

⁶³ VGMA, OA, Evkaf Muhasebe Tamirat ve İnşaat Kalemi (EV. MH. TİK.), 00147/00130 (H. 1329/M. 1911).

⁶⁴ BOA, Evkaf Berat (EV.BRT.), 97/29 (H.29.02.1267/03.01.1851).

⁶⁵ VGMA, OA, EV. MH., 02117/00489 (H. 13.05.1298/M.13.04.1881).

⁶⁶ VGMA, Defter, 1828-0029-00026 (H. 01.01.1304/M. 30.09.1886).

⁶⁷ VGMA, OA, EV. MKT. CHT., 00401/00304 (R. 17.06.1311/M. 29.08.1895).

⁶⁸ VGMA, OA, EV. MKT., 02437/00091 (R. 1316/M. 1900-1901).

1305/ 24 Kasım 1887 tarihine kadar bu görevini devam ettirdiğini ancak daha sonrasında bilinmediği ifade edilmekte ve Efendi'nin yaşayıp yaşamadığının araştırılması istenmektedir.⁶⁹ 13 Cemaziyelevvel 1328/ 23 Mayıs 1910 tarihli belgede, Mustafa Hulusi Efendi'nin on yedi sene önce vefat ettiği, yerine kimsenin atanmadığı bildirilmektedir. Mustafa Hulusi Efendi'nin evladı olmadığı için vakfın mütevellisi tarafından Divan-ı Muhasebat Birinci Sınıf Mümeyyizi Mülazımlarından Ali Süleyman Bey'in atanması talep edilmiştir.⁷⁰ 16 Cemaziyelevvel 1328/ 26 Mayıs 1910 tarihiyle Ali Süleyman Bey vakfın cabisi olarak atanmıştır.⁷¹ Ali Süleyman Bey'in günlük ücreti altı akçe olarak belirlenip, vakfa ait mal ve gelirleri zamanında kiracılardan toplayıp vakfa teslim etmesi istenmiştir. Ali Süleyman Bey'in görevini aksattığı tespit edilirse görevden alınması hakkında berat vakfın mütevellisine gönderilmiştir.⁷²

1908 ve 1912 yılına ait iki ayrı belgede ise Molla Çelebi Camii'nin yakınındaki sebil ile Tophane'de Ebu'l Fazl Mahallesi'nde bulunan çeşmenin sebilcilik ve tasdarlık görevlerini yürüten kişilerin aylıklarına zam yapılması taleplerinden bahsetmektedir. İlk belgede görevli aylık ücretinin 7,5 kuruştan 22,5 kuruş zam ile 30 kuruşa çıkarılmasını talep etmiş ancak bu talep "*mebâni-i mezkûrenin teşkilindeki maksad ile kabil-i telif bulunmaması*" nedeniyle kabul görmemiştir.⁷³ 1912 tarihli belgede ise görevlinin aylık ücretinin 30 kuruştan 20 kuruş zam ile 50 kuruşa çıkarılması uygun görülmeyle birlikte bu tutarın bir ailenin geçimi için günlük asgari masrafın 4 kuruş olduğu göz önüne alındığında yetersiz kaldığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla sebilci, aylığına zam yapılmasını talep etmektedir.⁷⁴

Koca Yusuf Paşa'nın kurmuş olduğu su vakfına ait en son tarihli belge ise 31 Ağustos 1929 tarihli olup latin harfleriyle kaleme alınmıştır.⁷⁵

7. Çeşme ve Sebilin Günümüzdeki Durumu

Koca Yusuf Paşa'nın kethüdalığı döneminde inşa ettirdiği çeşmesi bazı değişikliklerle günümüze kadar gelebilmiştir. Beyoğlu'nda bulunan ve suyu akmayan çeşmenin taş duvarında latin harfli bir tabela bulunmaktadır. Tabelada çeşmenin adı "Kethüda Yusuf Efendi Çeşmesi" olarak belirtilmiş, tarih olarak 1191 (1776) yılına işaret edilmiştir. Tabelada ayrıca iki satırlık bir beyit bulunmaktadır.

Kilk-i Hassân'dan bu tarih oldu câri bit-tamam

*Kevser-âsâ geldi âbı aktı cûy-ı selsebil*⁷⁶

1201/1786-1787 yılında yaptırdığı çeşme-sebili ise ilk olarak Mimar Sinan'ın inşa ettiği Fındıklı Molla Çelebi Camii'nin karşısına yapılmıştır.⁷⁷ Çeşme-sebil, ilerleyen dönemlerde bulunduğu yerden taşınarak sahildeki Molla Çelebi Camii'nin son cemaat yerine bitişik olarak konumlandırılmıştır.⁷⁸ 1957 yılında sahil hattındaki yol genişletme çalışmaları kapsamında

⁶⁹ VGMA, OA, EV. MKT., 03368/00218 (R. 11.03.1326/M. 24.05.1910).

⁷⁰ VGMA, OA, EV. MKT., 03368/00216 (R. 10. 03.1326/M. 23.05.1910).

⁷¹ VGMA, OA, EV.MKT., 03368/00219 (H. 16.05.1328/M. 26.05.1910) ; BOA, EV.MKT., 03368/00214 (R. 16.03.1326/M. 29.05.1910).

⁷² VGMA, OA, EV.MKT., 03368/00229 (R. 06.04.1326/M. 19.06.1910).

⁷³ BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 3461/259552 (30.11.1326/24.12.1908).

⁷⁴ VGMA, OA, EV. MKT., 03450/00199 (R. 1328/M. 1912-1913).

⁷⁵ VGMA, Defter, 00963/000063 (31.09.1929).

⁷⁶ Bkz. Ek 1.

⁷⁷ Cengiz Orhonlu, "Fındıklı Sementinin Tarihi Hakkında Bir Araştırma", s. 57.

⁷⁸ Bkz. Ek 2.

Fındıklı Molla Çelebi Camii'nin son cemaat yeri istimlak edilmiştir; böylece yapının son cemaat yerine bitişik olan çeşme-sebil bulunduğu yerden taşınarak Kabataş İskelesi'nin önüne yerleştirilmiştir. Koca Yusuf Paşa'nın kurmuş olduğu vakıf 9 Şaban 1193/ 22 Ağustos 1779 tarihinden itibaren yaklaşık 150 yıl boyunca insanların içme suyu ihtiyacını karşılamıştır. Günümüzde bir işletmeye kiralanmış çeşme-sebil, kafe olarak hizmet vermektedir.⁷⁹

Sonuç

Koca Yusuf Paşa, Gürcü asıllı bir köle olarak çıktığı tarih sahnesinde Osmanlı Devleti'nin en kıymetli kurumlarından birine atanarak birçok önemli görevlerde bulunmuştur. Hayırseverliği ile ön plana çıkan Koca Yusuf Paşa, kendi helal malından Fındıklı'da bir konut ve beş bin kuruş vakfederek bir su vakfı kurmuştur. Zamanla kurmuş olduğu vakfını daha da genişletmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde, Paşa'nın su vakfına ait ana vakfiye ve iki zeyl bulunmaktadır. İlgili belgeler ışığında; Koca Yusuf Paşa'nın vakfettiği 53'ü ev, 24'ü dükkân, 2'si bahçe olmak üzere toplamda 79 taşınmaz mal tespit edilmiştir. Eşi Hanife Hanım, kızı Emine Hanım ve oğlu Mahmud Efendi'nin vakfin yöneticiliğini yaptıklarına dair ilgili belgeler mevcut olup; daha sonra vakfin yönetimi Yusuf Paşa'nın şart eylediği gibi soyundan gelen yaşça en büyük kişilere verilmiştir.

Koca Yusuf Paşa, adının hayırla yad edilmesini sağlayacak şekilde geride bir su vakfı bırakmış ve bu vakıf 150 yıl aktif bir şekilde faaliyetine devam ederek canlıların suya ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Günümüzde ayakta kalan çeşmelerinden birinin suyu akmamakta, çeşme-sebili ise asli fonksiyonu dışında kafe olarak hizmet vermektedir.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 3461/259552.

Cevdet Belediye (C.BLD.), 27/1337.

Evkaf Berat (EV.BRT.), 97/29.

Maarif Nezâreti Mektubi Kalemî (MF.MKT.), 900/44.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA.e.), 1174/63.

1.2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, 627-245-142, ss. 259-266.

VGMA, 627-365-185, ss. 380-388.

VGMA, 627-363-184, ss. 377-379.

VGMA, Defter, 1828-0029-00026, 00963-000063.

VGMA, OA, *Evkaf Mektubi Kalemî (EV.MKT.)*: 01275/00046, 01205/0014, 00636/00168, 03368/00214, 03368/00216, 03368/00218, 03368/00219, 03368/00229, 02437/00091, 0345/00199.

VGMA, OA, *Evkaf Mektubi Cihat Kalemî (EV. MKT. CHT.)*: 00401/00304.

⁷⁹ Bkz. Ek 3.

VGMA, OA, *Evkaf Muhasebe Kalemi (EV.MH.)*: 01602/003, 01602/003, 02117/00489.

VGMA, OA, *Evkaf Muhasebe Tamirat ve İnşaat Kalemi (EV.MH.TİK.)*: 00147/00130.

VGMA, *Evkaf Muhasebe Defteri, 1828/0003/00045*.

VGMA, OA, *Evkaf Sergi Halifeliği (EV.SRG.)*: 00258-00136.

2. İnceleme Eserler

Ahmed Vâsıf Efendi; *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, (Haz. Mücteba İlgürel), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

Ata, Galib, "İstanbul Evkâf Suları", *Vakıf Su Tahlilleri 19. ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları*, İBB İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, Cilt: 1, İstanbul 2000, ss. 141-162.

Bayrak (Ferlibaş), Meral-Meryem Kaçan Erdoğan; "Rusçuk'ta Osmanlı Vakıfları", *Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri Rusçuk*, Ed. Meral Bayrak (Ferlibaş), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, ss. 931-978.

Beydilli, Kemal; "Yûsuf Paşa, Koca", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, ss. 23-25.

Danişmend, İsmail Hami; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Doğu Kütüphanesi, Cilt: 4, İstanbul 2011.

Erol, Salih; *Pehlivan İbrahim Paşa Vakayı'-Nâmesi (Baba Paşa Tarihi)*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2007.

Karakuş, Filiz; "İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Tarihi Su Sistemleri'nin İncelenmesi" *Türk Hidrolik Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2019, ss.14-29.

Karataş, Ali İhsan; "Bursa Suları ve Su Vakıfları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, 2008, ss. 379-417.

Kılıç, Selda; "Su yolları ve Su-Yolcu Esnafına Dair Bazı Tespitler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 36, 2004, ss. 175-188.

Martal, Abdullah; "Suyolcu", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 38, TDV Yayınları, İstanbul 2016, ss. 1-2.

Mehmed Süreyya; *Sicill-i Osmanî*, (Haz. Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Cilt: 5, İstanbul 1996.

Mustafa Nuri Paşa; *Netâyic'ül- Vukuât*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt: 4, Ankara 1992.

Orhonlu, Cengiz; "Fındıklı Semtinin Tarihi Hakkında Bir Araştırma", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 10, 1954, ss. 61-78.

Osmanlı Sadrazamları Hadikatü'l-vüzerâ ve Zeylleri, Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.

Özcan, Tahsin, "Vakıflar ve Şehir: İstanbul Vakıfları Tarihi", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Haz. Coşkun Yılmaz, İBB Kültür AŞ., Cilt: 6, İstanbul, 2015, ss.118-151.

Öztürk, Nazif; “İslâm ve Türk Kültüründe Vakıflar” *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 29, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2005, ss. 7-20.

Öztürk, Said, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde İstanbul'un Tarihi Su Yolları Muhafaza ve Bakımı*, İSKİ Yayınları, Cilt: 1, İstanbul 2006.

Sağır, Yusuf; “Osmanlı Su Vakıfları”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 15, 2016, ss. 445-473.

Satır, Nur; *Osmanlı'da Su Terimleri ve Suyla İlgili Materyaller*, Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2020.

Sertoğlu, Mithat; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt: 5, Ankara 2011.

Tabakoğlu, Ahmet, “Osmanlı İstanbul'unun Su Tarihi” *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Haz. Coşkun Yılmaz, İBB Kültür AŞ., Cilt: 6, İstanbul 2015, ss. 82-117.

Taşkın, Ünal; *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2005.

Taylesanizâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi, İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789), Haz. Feridun Emecen, İstanbul 2003.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; “Üçüncü Sultan Selim Zamanında Yazılmış Dış Ruznâmesinden 1206/1791 ve 1207/1792 Senelerine ait Vekayi”, *Belleten*, Cilt: 37, No: 148, Ankara 1973, ss. 607-662.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; “Sultan III. Selim ve Koca Yusuf Paşa”, *Belleten*, Cilt: 39, No: 148, Ankara 1973, ss. 233-256.

Üstüner, Ahmet; *Yusuf Paşa'nın Sefer-nâmesi Transkripsiyon-Değerlendirme*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2005.

Yediyıldız, Bahaeddin; “Vakıf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, ss. 479.

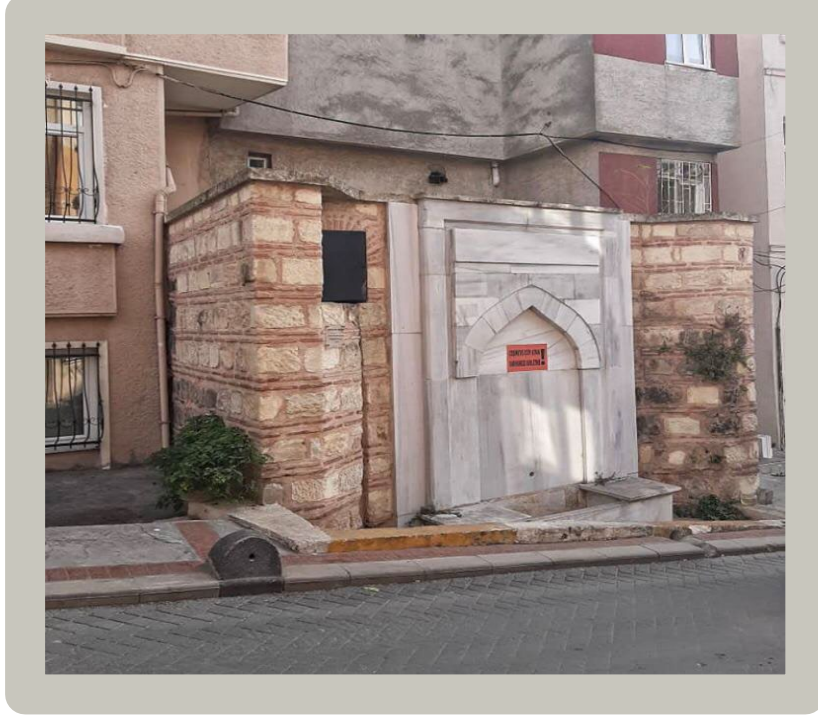
Yıldız, Aysel; “Osmanlı Tarihinde Bir Ordu Boykotu: Maçın Bozgunu (1791) Akabinde Yaşanan Tartışmalar” *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* (Aralık 2016), No: 2, ss. 123-162.

3. İnternet Kaynakları

<https://kulturenvanteri.com/tr/yer/turkgucu-caddesindeki-cesme/#16/41.029211/28.981101>, erişim tarihi: 19.06.2023.

https://rosettaapp.getty.edu/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE2595000, erişim tarihi: 28. 04. 2022.

Ek 1: Yusuf Paşa'nın Kethüdalığı Döneminde İnşa Ettirdiği Çeşmenin Günümüzdeki Durumu
(Beyoğlu)⁸⁰

⁸⁰ <https://kulturenvanteri.com/tr/yer/turkgucu-caddesindeki-cesme/#16/41.029211/28.981101>, erişim tarihi: 19.06.2023.

Ek 2: Koca Yusuf Paşa'nın Çeşme-Sebilinin Molla Çelebi Camii Son Cemaat Yerinin Bitişğine Taşınması.⁸¹

236
NEAR
EAST
HISTORICAL
REVIEW
13 / 3
July
2023

⁸¹ https://rosettaapp.getty.edu/delivery/DeliveryManagerServlet?dps_pid=IE2595000, erişim tarihi: 28.04.2022.

Ek 3: Koca Yusuf Paşa'nın Çeşme-Sebilinin Günümüzdeki Hali⁸²

237
NEAR
EAST
HISTORICAL
REVIEW
13 / 3
July
2023

⁸² Fotoğraf, araştırmacı tarafından 21.09.2021 tarihinde çekilmiştir.

TEVZIAT DEFTERLERİ'NİN OSMANLI DEVLETİ'NİN SOSYAL VE İKTİSADİ HAYATINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

*The Place And Importance Of Tevziat Notebooks In The Social And
Economic Life Of The Ottoman Empire*

Emrah Maral

Arş. Gör. Dr., Sinop Üniversitesi, Türkiye
e-mail: emrah.maral23@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2418-9739

Near East Historical Review

13/3, July / Temmuz 2023
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 19.07.2023
Accepted Date - Kabul Tarihi : 10.08.2023
Pages - Sayfa : 239 - 253

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.71193>

Citation - Atıf : Emrah Maral, "Tevziat Defterleri'nin Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve İktisadi Hayatındaki Yeri ve Önemi", *Near East Historical Review*, 13/3, July, 2023, pp. 239 – 253.

TEVZİAT DEFTERLERİ'NİN OSMANLI DEVLETİ'NİN SOSYAL VE İKTİSADİ HAYATINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ*

The Place And Importance Of Tevziat Notebooks In The Social And Economic Life Of The Ottoman Empire

Emrah Maral

Arş. Öğr. Dr., Sinop Üniversitesi, Türkiye
e-mail: emrah.maral23@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2418-9739

Öz

Tevziat Defterleri, III. Selim döneminden itibaren tutulmaya başlanan ve taşradaki ahalinin ödemesi gereken vergi kalemlerinin toplu olarak tespit edildiği defterlerdir. III. Selim, halktan toplanan vergilerin huzursuzluğa yol açması nedeniyle bir dizi önlem almıştır. Vergilerin kanunlara uygun şekilde toplanmasına dair fermanlar yayınlayan Padişah, toplanan vergilerin kontrolüne de özen göstermiştir. Böylelikle kanunlara aykırı olarak toplanan vergilerin tespit edilmesi amaçlanmış ve halktan haksız yere toplanan vergilerin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Alınan önlemlere rağmen, vergi toplanmasında yaşanan usulsüzlükler devam etmiştir. Özellikle vergi konusunda yerel idareciler merkezi otorite dışında keyfe keder ücretler almaya başlamışlardır. Kaftan Baha, Nal Baha, Peksimet Baha, Tavuk Baha vb. adlarla halktan sürekli olarak vergiler alınmıştır. Tevziat Defterlerinin, Şer'iyye Sicillerinde bulunan "Tevzi Defterlerinden" farkı, mahalli yöneticilerin halktan keyfi olarak topladıkları vergilerin ortaya çıkarılmasıdır. Halktan kanunlara aykırı şekilde toplanan vergiler tespit edilerek, toplayanlardan tahsil edilmektedir. Tevzi Defterleri incelenerek toplanan haksız vergiler halka iade edilmektedir.

Bu defterler yaygın olarak halkın ödemekle yükümlü olduğu bazı vergileri gösteren defterler olarak bilinmesine rağmen, ait olduğu dönemin siyasi ve sosyal yapısı hakkında da önemli bilgiler vermektedirler. Nitekim eşkıya hareketleri, yöneticilerin halktan fazla vergi almaları veya zalimce tavırlar sergilemesi gibi durumları bu defterlerdeki bilgilerden elde etmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Mali Sistem, Tevziat Defterleri, Tekalif-i Örfiye, Suç ve Ceza.

Abstract

Tevziat Notebooks have been kept since the reign of Selim III and they are the notebooks in which the tax items falling on the people in the provinces are determined collectively. Selim III has taken a series of measures because the taxes collected from the people have caused unrest. The Sultan, who has issued the edicts regarding the collection of taxes in accordance with the laws, also has paid attention to the control of collected taxes. Thus, it was aimed to determine the taxes collected in violation of the law and tried to prevent the taxes that were collected unfairly from the people. Despite the measures taken, irregularities in tax collection have continued. Especially in terms of tax, local administrators have started to receive arbitrary wages outside the central authority. Indirect taxes have been taxed from the people with names such as kaftan baha, nal baha, peksimet baha, tavuk baha and so on.

The difference of the Tevziat Notebooks from the "Tevzi Notebooks" found in the Şer'iyye Registers is that the taxes collected by the local administrators arbitrarily from the people are revealed. The taxes collected from the public in violation of the law are determined and collected from collectors. Unjust taxes collected by examining the Tevzi Notebooks are returned to the public. Although these notebooks are widely known as the notebooks showing same taxes that the public is obliged to pay, they also provide important information about the political and social structure of the period they belong to. As a matter of fact, it is possible to obtain situations such as bandit movements, excessive taxation of the public from the rulers or displaying cruel attitudes from the information in these notebooks.

Keywords: Financial System, Tevziat Notebooks, Tekalif-i Örfiye, Crime and Punishment.

* Bu çalışma 2023 Ocak ayında sunulan "Değişim Dönüşüm ve Buhran Döneminde Osmanlı Devleti 1789-1807" adlı Doktora Tez çalışmasından esinlenerek üretilmiştir.

GİRİŞ

Tevzi Defteri, Salyane Defteri ya da Tevziat Defteri denildiği vakit bu defterlerin ne olduğunun bilinmesi gerekmektedir. M. Zeki Pakalın'ın Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri sözlüğünde Tevzi Defterinin halkın ödemekle yükümlü olduğu örfi vergiyi gösteren müfredatlı hesap hakkında kullanılan bir tabirdir dediğini görmekteyiz ve buna Salyane Defteri de denilirdi.¹ Bu uygulamanın esas amacı yereldeki kamu harcamalarını, taşrada yaşayan halka başvurarak finanse etmektir. Bu nedenle yöre halkının kamu harcamalarına katılım paylarını gösteren Tevzi Defterleri kaza bazında hazırlanmıştır.² Tevziat Defterleri de Tevzi defterlerinin incelenmesi sonucu halkın ödemekle yükümlü olduğu örfi verginin kayıt altına alındığı ve her bölgenin defterinin tek tek incelendiği ve burada halktan fazladan alınan vergilerin tespit edildiği müfredatlı defterlere denilmektedir. Sancak, kaza ve nahiyelerin hissesine düşen imdad-ı hazeriye, imdad-ı seferiye, avarız, nüzul, sürsat, yaylakıye, kışlakıye, elçi ücretleri, bargiran masrafı, konak ücretleri, mahkeme katipleri ücretleri, sekbanlara, sekbanbaşılara verilen ücretler vs. bir çok kalemden oluşan vergi çeşitleri Tevzi Defterine yazılırdı. Bu vergiler eyalet ve sancak merkezlerinde toplanan meclisler tarafından belirlenerek, sancağın kaza, nahiyeye ve mahallelerine dağıtılır ve toplatılırdı.³ Tekalif-i örfiyenin toplanma şekli incelendiğinde her yıl Vali, Mütesellim ve Voyvodalar tarafından memleket ayanı ve şer-i şerif marefetiyle memleketin erkek nüfusu veya hanesi üzerine vergi yüklenirdi. Bu vergi ruz-ı hızır ve ruz-ı kasım olmak üzere altı aylık dönemlerde iki taksitte alınmak üzere Tevzi Defterleri tanzim edilirdi. Bu defterler Şer'iyye Sicillerinin sicil-i mahfuz kısmına kaydedilirdi. Hakim, her bir ferde ödeyeceği vergi hissesini beyan eder ve vergi alınırdı. Tevzi Defterlerine memleket ahalisinden alınmasına karar kılınmış ne kadar vergi var ise kaydedilirdi. Tevzi olunacak tekâlif miktarı nüfusa oranla bölüştürülür ve defterin bir sureti vergilerin tahsil edilmesi için kethüdalara veya görevli memurlara verilirdi.⁴ Her Tevzi Defterinin ön sözünde, vergilerin taksiminde katılan ayan ve eşrafın ittifaqlarıyla yapıldığı da vurgulanırdı.⁵ Tespit edilen ve eyaletlerin mahalli masraflarını karşılamak için toplanan vergiler, her bölgenin kadısı ile seçilmiş temsilcileri tarafından müştereken tespit olunarak devlet merkezine bildirilirdi. Bu bildirim sonucunda yapılan tetkiklerden sonra vergiler yürürlüğe girerdi. Alınan vergiler bölgenin idari masrafları (Ulak, Vali, Mütesellim, Voyvoda masrafı) miri bina, yol, köprü, su yolu inşaa faaliyetleri için kullanılırdı.⁶

Tevzi Defteri 17. yüzyılda çok az düzenlenirken 18. yüzyılla birlikte sıkça düzenlenmeye başlanmıştır.⁷ Çünkü 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı ekonomisi yoğun baskıların etkisi altındaydı, bir yandan artan savaş masrafları ve diğer yandan merkezi otoritenin bozulmasıyla taşrada hâkimiyetini kaybeden Osmanlı Devleti, yerel güçlerle mücadeleye girişmişti. Halktan alınan tekâlif-i şakka türünden vergiler ve avarız vergileri sürekli alınmaya başlanmış ve halkın yoğun tepkisine neden olmuştu. 18. yüzyılın sonlarına doğru idareyi eline alan III. Selim, halkın üzerine salınan vergilerin huzursuzluğa neden olduğunu görünce bir takım düzenlemeler yapmaya başladı ve vergilerin halktan kanunların öngördüğü şekilde alınması yönünde fermanlar yayınlattı. İşte bu bağlamda, III. Selim döneminde Tevziat Defterlerinin oluşturulması da halkın vergiler konusunda haksızlığa uğramaması doğrultusunda tutturulmaya başlatılan bir

¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul, 1993, s. 485.

² Yakup Akkuş, "Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi' Defterlerinden Vergi-i Mahsusa'ya Geçiş", *Tarih Dergisi*, S. 65, İstanbul, 2018, s.32.

³ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi' Defterlerinin Kontrolü", Selçuk Üniversitesi, *EFD*, S. 1, Konya, 1981, s. 135. Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye IV*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 65.

⁴ Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, Dersaadet, Cilt 1, 1330, s. 70-71.

⁵ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye IV*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s.65.

⁶ Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul, 1986, s. 337.

⁷ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul, 2010, s. 196.

defterdir.⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Tevziat, Zehair, Esnaf ve İhtisab Defterleri (A. DVNS. TZEİ. D) kataloğunda kayıtlı bulunan bu defterlerin sayısı altıdır. Bunların tarih aralığı ise şu şekildedir. Hicri 1207-1208 (1792-1793), 1208-1209 (1793-1794), 1209-1211 (1794-1796), 1211-1214 (1796-1799), 1249-1253 (1833-1837), 1253-1256 (1837-1840), 1249 (1833).⁹

Tevziat Defterleri, halkın ödemekle yükümlü olduğu örfi verginin kayıt altına alındığı ve her bölgenin defterinin tek tek incelendiği ve burada halktan fazladan alınan vergilerin tespit edildiği müfredatlı defterlere denilmektedir. Bu defterler bölge halkından alınan imdad-ı hazeriye, imdad-ı seferiye, elçilerin masrafı¹⁰, konak masrafı¹¹, menzil, katık baha, yaylakiye, kışlakiye, nal baha¹², teşrifat baha vb. pek çok ihtiyaç kaleminin yer aldığı bir defter çeşidi olmasına rağmen zamanla bu defterlerde vergiler halktan fazla miktarda ve usulsüzce alınır olmuş ve sıkıntıya düşen insanların İstanbul'a çok sayıdaki şikâyeti üzerine merkezden mübaşir tayiniyle yapılan tahkikat neticesinde fazladan alınan vergilerin azaltıldığı ya da tamamen kaldırıldığı görülmüştür.¹³ Esasen bu defterler yaygın olarak halkın ödemekle yükümlü olduğu vergiyi gösteren vergi defterleri olarak da bilinmesine rağmen, ait olduğu dönemin siyasi ve sosyal yapısı hakkında da bilgiler vermektedir. Bu defterlerdeki bilgileri değerlendirerek eşkıya hareketleri, yöneticilerin halktan fazla vergi almaları veya zulümkar tavırlar sergilemesi gibi durumlar karşısında, halkın da bu uygulamalara karşı tepkilerini ortaya çıkararak, Osmanlı toplumunun sosyal yapısını ve bu yapıda meydana gelen değişimleri görebiliriz.

1. Tevziat Defterlerinin Oluşum Süreci

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat'ın ilanına kadar geçen beş buçuk asırlık dönemde tekâlif ikiye ayrılmıştır. Bunlardan biri tekâlif-i örfiyye diğeri de tekâlif-i şer'iyye idi. Tekâlif-i şer'iyye İslam hukuk kaidelerine göre alınan vergilerdi. Bunlar zekat, öşür, haraç ve cizyedir. Tekâlif-i şer'iyyenin dört esas vergisi bunlar olmakla beraber Osmanlı Devleti adet-i ağnam resmi, selamet akçesi, çit parası, ağnam bacı, dam resmi, deve resmi, resm-i hınzır, salariye, boyunduruk hakkı, resm-i çift, resm-i bahçe, resm-i mücerred, resm-i raiyyet, resm-i arus, resm-i ispenç, cürüm cinayet, gümrükler, madenler, emlak-i emiriye, mukataat, ilitizamat bedeli vs. gibi birçok vergi kalemi almıştır.¹⁴

Tekâlif-i örfiyyeye gelince; devletin daimi ihtiyaçları ya da olağan üstü durumlarda padişahın emriyle toplanan vergilerdir. Bu vergiler de iki kısma ayrılırlardı. Bunlardan ilki devletin savaş ya da olağan üstü durumlarda şer'an toplanmasına cevaz verilen vergilerdi. İkincisi ise tekâlif-i şakka denilen keyfi vergilerdi. Bu verginin toplanmasına müsaade edilmezdi. Birinci kısım verginin toplanmasına cevaz verilirdi. Fakat devletin iç ve dış meseleleri yüzünden bir süre sonra tekâlifler daimi olarak alınmaya başlanmış ve içlerinden

⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberine bakıldığı vakit, Tevziat Defterlerinin 1792 yılından öncesi görülmemektedir. III. Selim'in ahalinin vergiler karşısında ezilmesinin önüne geçmek için yereldeki vergi defterlerinin İstanbul'da toplanmasını istediği bilinmektedir. İstanbul'a gönderilen defterler incelendikten sonra sancak, kaza gibi yerlerden alınan vergilerin isimlerinin yazıldığı, masrafların nereye ve niçin yapıldığının toplu şekilde yazılıp kontrol edildiği yeni bir defterdir.

⁹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara, 2010, s.54.

¹⁰ BOA, *1 Nolu Tevziat Defteri*, 189/277.

¹¹ BOA, *1 Nolu Tevziat Defteri*, 71/89, 109-110/142, 117/152.

¹² BOA, *2 Nolu Tevziat Defteri*, 86/173.

¹³ "... a 'yan-ı merkûm Der- aliyeye ihzâr ve tahsîl-i mâdde olunub kendüden şikâyet ve iddiâ-yı hukuk ider olursa terâfi-i şer'le ve ihkâk-ı hak olunmak husûsunu emîn-i mûmâ ileyhe i'lâm etmekle vech-i meşrûh üzere çavuş mübâşeretiyile merkûm Hacı Mâcid Der-alıyyeye ihzâr olunmak fermânım olmağın imdi senki mevlânâ-yı mûmâ ileyhîsin tahkîk-i mâdde ber iddiâ-yı hukuk edenler ile mürâfaa ve ihkâk-ı hak olunmak için merkûmu ta 'yin olunan çavuş muma ileyh mübâşeretiyile Der- alıyyeme ihzâr ve irsâle mübâderet ve tehirini tecvizden mübâadet eylemen babında. Fî Evâhir-i RA Sene 1208" BOA, *2 Numaralı Tevziat Defteri*, Sayfa 66.

¹⁴ Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, Dersaadet, Cilt 1, 1330, s. 9-26-27-28.

bazıları kanunlara aykırı olarak alındığı için tekâlif-i şakkaya benzemişlerdir.¹⁵ Tekâlif-i örfiyye adı altında toplanan vergiler ise şunlardır: İmdad-ı seferiye, imdad-ı hazeriye, iane-i cihadiye, mukabele akçesi, avarız akçesi, menzil malı, konak masrafı, han hane ve çayır kirası, bedel-i nüzul, peksimet baha, zahire baha, ulufe baha, kumanya baha, tayinat bedeli, nan baha, katık baha, taamiye, nevale baha, kürekçi bedeli, tersane bedeliyesi, kalyoncu bedeliyesi, gabyar bedeli, bedel-i askeri bahriye, kürekçiyan avarızı, harc-ı ferman, harc-ı evamir, tebşiriye-i mutade, harc baha, kudumiye, cevaiz, hediye baha, kaftan baha, rube tavası, iane-i hukkamiye, bedel-i mübaşiriye, hüddamiye, kethüdaie, kalemiye, katibiye, avaid-i hüddamiye, harc-ı bab, harc-ı defter, ihzariye, mahzariye, harc-ı hüddamiye, harc-ı mahkeme, harc-ı kitabet, yazıcı akçesi, kaydiye harcı, ilam harcı, ahzı vekalet harcı, tahsildariye, daire masrafı, bargir masrafı, mürur ve ubur masrafı, devr masrafı, taahhüdü temessukat, reddiye-i temessük, harcı reddiye, derbend resmi, selametlik, bab, yasak, yol resmi, müruriye, tertil resm, resm-i meks, izn-i sefine, öşrü diyet, sarrafiye, akçe başı, güzeşte, senelik nema, güherçile bedeli, kömür bedeli, kereste bedeli, kendir bedeli, köprücü, derbenci, su yolcu, belderan, sekbanlar, topçular, hambereciler, sefine masrafı, kayık masrafı, avaid-i mutade, şetran bedeli, katib-i emlak, maaş-ı maliye, ceyb-i hümayun akçesi, bab-ı ali tamirâtı, devair tefrişâtı, tevziat, ianat, semerat ve tayyarattan ibarettir.¹⁶ Bu defterler Tevzi Defterlerine eklenen vergi kalemleridir ve bunların Tevziat Defterlerinde karşılığını görebilmekteyiz.

Tevzi Defterlerine eklenen vergi çeşitleri belli iken, Vali, Voyvoda, Mütesellim, Vali, Sancakbeyleri ahaliden farklı adlarla dolaylı vergiler almaya çalışıyorlardı. Ahalinin şikâyeti neticesinde kanuna aykırı olarak vergi alınmasının yasak olduğu yöneticilere bildirilmiştir. Kanuna aykırı hareket eden yöneticiler bu defada aralık tevzi adı altında vergi almaya başlamışlardır. Alınan aralık tevziye de şehir masrafı adı altında vergilendirme yapmışlardır. Bu gibi masrafların alınmaması için fermanlar gönderilmeye devam etmiştir.¹⁷ Bu şikâyetler üzerine Tatarcıklı Abdullah Efendi'nin sunmuş olduğu layihasında, Tevzi Defterlerinin altı ayda bir defa İstanbul'a getirilmesi ve kontrol edilmesi tavsiyesinde bulunmuştur.¹⁸ Devletin her kademesinde yenilik ve düzen yapmak isteyen III. Selim halkın şikâyetleri ve mağduriyetini görünce, halkın yöneticiler tarafından keyfi olarak alınan vergilerle mağdur edilmemesini istedi. Şöyle ki; taşrada ayan, gelirleriyle yetinmeyip memleketin senelik ne kadar masrafı var ise üzerine üç beş katını ekleyerek ahaliye yüklemektedirler. Bu durum da ahalinin perişan olmasına neden olmaktadır. Bunun üzerine Anadolu ve Rumeli'de bulunan kazalara ferman gönderilerek Tevzi Defterlerinin incelenmesine yönelik emir çıkarılmıştır.¹⁹ Bu emirin de

¹⁵ Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, Dersaadet, Cilt 1, 1330, s. 69-70.

¹⁶ Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, Dersaadet, Cilt 1, 1330, s. 91-94.

¹⁷ M. Çağatay Uluçay, *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1955, s. 55.

¹⁸ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi' Defterlerinin Kontrolü", Selçuk Üniversitesi, *EFD*, S. 1, Konya, 1981, s. 144.

¹⁹ *Suret-i Emr-i Şerif-i Mezkûr*: "Seferlerin uzaması takrîbiyle asker teçhizi ve sefer tertipleri vesilesiyle kazâlara envâ'-i tekâlif tarh u tahmil olunarak ahâlî vü reaya fukarası hasbe'l-iktizâ gözedilemeyüb seferlerin hitamına ta'lik olunmuşidi. El-hâletü hazihi gavâil- sefer ber-taraf olup, tekâlif-i seferiyeden kazalar ahalileri kurtulmağla, her halde asude hâl olmaları lâzımeden iken, sefer esnasında "vakt-i fursat" diyerek, kendi nefisleri için külliyyetlü masârif tarh ü tahmiliyle fukarâ-yı ahâlî ve zu'afâ-yı ra'iyetden zulmen akçe ahzını i'tiyâd edenler, elân mezâlimden keff-i yed etmedikleri ve Anadolu ve Rumeli'de vâki' kazalar ahalilerinin ekserisine bir alay zaleme makulesinin etmedikleri mezâlim kalmayup, aralık aralık fukaradan aldıkları cerâimden başka, senede birkaç def'a ismi ve mahalli ma'lûm olmayarak, ba'zı meçhul maddeler için diledikleri gibi defter tertip ve bu makule zâlimler ile kudât u nüvvab dahi ittifaq edüb, kadılar "harc-ı imza" ve "defter akçesi" namıyla ve voyvodalar "mukata'a zararı" diyerek ve ayanlar "a'yânîyye" ismiyle ve iş erleri ve kocabşılar kezâlik kendü nefisleri için defterlere külliyyetlü mebâliğ idhâl ve ahâlî vü re'âyâ fukarasına tevzi' tahsil eyledikleri tahkik-gerde-i şâhânem olup fi-mâba'd; fukara vü zu'afa üzerlerinden bu makule mezâlim u ta'addiyatın men'-i küllî le men'u def'i matlûb-ı humâyûnum olduğuna binâen, bundan böyle her kazanın tevzi'atı senede iki def'aya

gerekçesi, Osmanlı Devleti'nde bulunan kaza, kasaba, nahiye ve köy ahalilerine seferler nedeniyle ismi ve mahali belli olmayan vergiler halka yükletildiğinden ahalinin mağdur olmasıdır. Bu nedenle her kazanın Tevzi Defteri senede iki defaya tahsis olmak ve aralıkta başka defter düzenlenmemek kaydıyla yapılmasına karar kılınmıştır. Defterler Ruz-ı Hızırdan Ruz-ı Kasıma, Ruz-ı Hızırdan da Ruz-ı Kasım'a olmak üzere altı ayda bir defa defter tertip edilerek, kime, hangi mahale ne kadar miktarda ücret eklendiği belirtilerek İstanbul'a gönderilmesi için emr-i şerif verilmiştir.²⁰ Kanunların öngördüğü şekilde yılda iki defa vergi alınması gerekirken aralık tevzi²¹ denilen uygulama yapılmıştır. Yani sene sonunda umum mecliste yapılan tevziattan sonra meydana gelen bazı masraflar için aralıkta bir başka tevzi defterleri yapılarak vergiler alınmıştır. Bazı mahallerde gayri malum olduğu için bu şekilde bürünmüş ve mükellefiyetin düzenini bozacak bir vergi çeşidi olmuştur. Hiçbir kaideye uymadığı için tamamen keyfi bir vergilendirme olduğundan pek çok şikâyet davasına konu olmuştur. Fakat bu davalar için gerekli olan ilam ve mahkeme harcırahları da bir diğer Tevzi Defterine eklenerek ahalden tahsil edilmiştir. Bu durumun men edilmesi için pek çok ferman çıkarılmış ve Padişah tarafından memurlar tehdit edilmesine rağmen önu bir türlü alınamamıştır.²²

Tevzi Defterlerinin incelenmesini kolaylaştırmak için merkeze gönderilecek defterler Anadolu, Rumeli ve Mora olarak üçe bölünmüştür. 1792 yılında Anadolu Defterlerinin incelenmesi sabık Baş Defterdar Şerif Mehmed'e, Rumeli Defterlerinin incelenmesi Süvari Mukabelecisi Mir Mustafa'ya havale edilmiştir. 1794 yılından itibaren de Anadolu Defterlerini Mustafa Rüstem Efendi incelemiştir,²³ 1795 senesine gelince de Anadolu Defteri Nezareti Defter Emmini olan Mustafa Rasih Efendi'ye, Rumeli Defteri Nezareti Yenişehirli Mustafa Bey'e, Mora Tevzi Defteri Nezareti Tersane Emmini Osman Efendi'ye ihale olunmuştur. Ayan ve Kadının ortaklık kurup zulüm ettiği yerlere de gedikli zaim ve hocalardan bir kişinin tayin olunmasına, tayin olunacak kişiye yeteri kadar maaş bağlanarak her altı ayda bir tahrir yaparak defterleri İstanbul'a göndermesi istenmiştir. Tahrir esnasında hâkim ve ayan tarafından herhangi bir madde eklenmemesine ve defteri üçü birden düzenleyip, mühürleyerek merkeze göndermeleri istenerek ahali vergi zulmünden korunmaya çalışılmıştır.²⁴ İstanbul'a mühürlü²⁵ bir şekilde gönderilen Tevzi Defterleri, incelendikten sonra şüpheli ya da muğlak maddelere beyze çekilerek şerh düşülmüş ardına mahaline gönderilmiştir.²⁶ Kanunda her kazanın Salyane Defterinin incelenmesi için İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Bu kurala uymayan kazalar

tahsis olunmak ve beher altı aydan altı aya bir def'a tevzi' olunup, aralıkda başkaca defter tertip olunmamak ve ismi ve mahalli ma'lûm olmayan masârif kazalara bir dürlü tevzi' olunmayup, beher altı ayda bir def'a her ne mesarif olur ise ismi ve mahali ma'lûm olarak defter birle tevzi' olunub ve defteri Der'aliyye'me irsâl olunmak ve defterde o misillü masarif-i meçhule olur ise ol defteri imza eden hakim ve tevzi eden a'yân ve iş erlerinden zecren-lehüm tahsil olunduktan sonra sâ'ire ibret için mazhar-ı te'dib u siyâset kılınmak hususunda irâde-i kati'a şâhânem mut'allik olmağla, i'lâmen ve ifhamen ve te'kidem ve ihtimamen ve mahsûsan iş bu emr-i âli-şânım ısdâr ve irsâl olunmuşdur..." Vak'anüvis Halil Nuri Bey, *Nuri Tarihi*, TTK, Ankara, 2015, s. 348.

²⁰ BOA, 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 38. BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 20.

²¹ İdari amirler tarafından ve ekseriya keyfi vergiler için tertip olunan defterlere ise aralık tevzi denirdi ki, 1830 yılında bir fermanla kat'i suretle ilga ve men olunmuştur. Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul, 1986, s. 337.

²² Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, Dersaadet, Cilt 1, 1330, s. 116.

²³ Emrah Maral, *Değişim Dönüşüm ve Buhran Döneminde Osmanlı Devleti 1789-1807*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2023, s.100.

²⁴ Vak'anüvis Halil Nuri Bey, *Nuri Tarihi*, TTK, Ankara, 2015, s. 349-350.

²⁵ "...re'âyânın hâli ve tahammüllerine göre ta'dil ve tesviye şurûtuna riâyet birle tevzi' ve taksîm ve defter-i mezkûr hakîmü'ş-şer' ve nâzir mûmâ-ileyh mühürleriyle bade't-temhîr defter-i mezkûrun bir kut'a sûreti dahî ihrâc ve yine hakîm ve nâzir mühürleriyle temhîr ve pusula ve tahrîrât memhûre-i mezkûre ile ma'an Der'-âliyyeme ba's ve tesyîr olunub..." BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 51.

²⁶ BOA, 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 2.

olunca mübaşir gönderilerek hızlı bir şekilde kaza mahaline ulaşip, mahkemeden Tevzi Defterini kadı ya da naibe tahrir ettirerek İstanbul'a getirmesi hususunda görevlendirilmiştir. Şöyle ki 1793 senesinde Sandıklı Kazasına gönderilen hükümdede;

“...İmdi seni bu husûsa tayin ve tisyarden murad ve sadakten ve istikamet ve mu'eline mebni olmağla hilâf-ı bir güne küsur ve hareketin zuhûr etmek ihtimali olur ise sonra cevaba kadir olamayup hakkından gelineceği ma'lûmun oldukta ber vech-i muharrer hemen Der-âliyyemden hareket ve seri'en kaza-i mezbûre varup mahkemeye nüzul olunduğun saatde sicil ve salyane defterini mevzana-yı mûma-ileyhe tahrir ettirüp ahz ve derhal Der-âliyyeme avdet eyleyüp tehir ve tefvikden hazer ve mücanebet ve bir vakı me'mûl ibkâyı memurine se'i gayret eylesesin senki mevzana-yı mûma-ileyhsin sen dahi iş bu emri şerifimle mübaşir mûma-ileyh mahkemeye nazil olduğu saatde bir minvâl-ı muharrer mahkeme sicilini ve salyane defterini memhûren mübaşir mûma-ileyhe teslim ve der-âliyyeme tesyire kemâl-ı ikdam ve hilaf-ı rızâyı küsur ve hareketden mübâ'edet eylemek babında...”²⁷

2. Tevziat Defterlerine Doğrudan Ya da Dolaylı Yoldan Eklenen Vergiler

Bir önceki bölümde bahsettiğimiz üzere tekâlif-i örfiye adı altında Tevzi Defterlerine devletin onayıyla birçok vergi kalemleri eklenirdi. Fakat yerel otoritelerin masraflarının artması ve daha çok para kazanma hırsları, dolaylı yollardan ahaliden vergi alınmasına neden olmuştur. Tevzi Defterleri incelenmeye devam ettikçe alakası olmayan vergilerin alındığı ortaya çıkmıştır. Menzili olmayan yerden menzil ücreti ve bargir ücreti alınmıştır. Bu gibi verginin alınması yerel halktan usulsüz bir şekilde vergi alındığını kanıtlar niteliktedir. Bundan başka Karaferye Kazası'nda Derbend Bölükbaşları ulufe yemlikleri parası, keçi baha, zehayir baha, araba, beygir baha, mekulat baha, kahve baha²⁸, çuval ve urgan baha gibi isimlerle ücretler alınmıştır.²⁹ Dolaylı olarak Tevziat Defterine eklenen vergiler tespit edildiği vakit ilgili kişinin malından tahsil edilme yoluna gidilmiştir. Şöyle ki Bergos Kazası ayanı Ali Bey Tevzi Defterine fazladan 3705 kuruş ekletmiş ve bu miktar Bergos Kazası Naibinden sual olduğu vakit, ayanın 1100 kuruş şehir kethüdası ücreti, mızrak baha adıyla 250 kuruş, cerime adıyla ekledikleri 135 kuruş deftere eklettiğini söylemiştir. Bunun üzerine firar eden ayan Ali Bey'in malından fazladan alınan ücretlerin alınmasına ve ahaliye zulüm edilmemesi üzere emir verilmiştir.³⁰ Ahaliden türlü adlarla vergi alma birçok kaza, sancak, nahiyeden gelen defterlerin incelenmesiyle açığa çıkmış ve alınan ücretin ödenmesine yönelik sürekli emirler verilmiştir. Karamürsel Kazası'nın Tevzi Defterini inceleyen Baş Defterdar Mehmed Şerif, Kocaili Sancağı Mutasarrıfı Abdulmenab'ın ahaliden haccac baha ve döşeme baha adıyla haksız yere 969,5 kuruş topladığını tespit etmiştir. Bunun tespit edilmesiyle alınan meblağın ahaliye geri ödenmesine ve ücretin ahaliye ödendiğine dair senedin İstanbul'a gönderilmesine dair emir verilmiştir.³¹ 1794 senesinde Bursa Kazasının Salyane (Tevzi) Defterini inceleyen Hacı İbrahim, 1322,5 kuruş enfiye maddesi adı altında deftere ücret ekletildiğini tespit etmiştir. Bunu şüpheli gören Hacı İbrahim, enfiye maddesine şerh düşerek mahalinden sual olunmasını, defterin bir suretinin de mahaline sevk edilerek enfiye maddesinin hakikatinin araştırılmasını istemiştir.³² Ayanların alacakları ücretler belirlenerek aylık alacakları miktar bu defterlere işlenmiştir. Eğer ayana aylığı dışında fazla ücret verilecek olursa hâkim ve ahalinin ileri

²⁷ BOA, 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 12.

²⁸ BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s.112.

²⁹ Emrah Maral, *Değişim Dönüşüm ve Buhran Döneminde Osmanlı Devleti 1789-1807*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2023, s.102.

³⁰ BOA, 1 Numaralı Tevziat Defteri, 72-73/91.

³¹ BOA, 1 Numaralı Tevziat Defteri, 74//93a.

³² BOA, 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 75.

gelenlerinin mesul olacağı belirtilmiştir.³³ Valilerin ve mutasarrıfların alacakları ücretler Tevziat Defterlerine ekletilerek, bunların doğru şekilde alınıp alınmadığı Hazeriye Defterlerine bakılarak kontrol edilmekteydi. Anadolu Valisi'nin imdad-ı hazeriyesi iki taksitle Sancak Mutasarrıfı hazeriyesinin de üç taksitle alınması kararlaştırılmıştır. Bunların alınması konusunda şüphe duyulursa Osmanlı merkezi tarafından açıklama istenmiştir;

“.....imdi hazeriyenin hin-i tertibde Anadolu Valisine ve Sancak Mutasarrıfına Kara Hisar kazasından ne mikdar hazeriyeye vazi' ve tertib ve sicile şüphe olunmuştur sicilden yoklanup mikdarı beyanıyla i'lâmı matlûb idükü senki mevlanayı mûmâ-ileyhsin ma'lûmun oldukta kaza-i mezbûrun siciline dikkat ve Anadolu Valisine ve Sancak Mutasarrıfına her ne mikdar hisse-i hazeriyeye vazi' ve tertib olunmuş ise hilafdan ari olarak mikdarı seri'en der-âliyyeme ilam ve ifadeye mübaderet ve ağmazdan ve ziyâde ve noksan tahrirden bigayet ittika ve mücanebet eylemek babında.³⁴

Tevzi Defterlerine eklenip devletin soruşturmaya tabi tuttuğu bir vergi kalemi de teftişiyeye ücreti olmuştur. İstanbul'a giden defterleri inceleyen Şerif Mehmed, Anadolu Valisi'nin teftişiyeye adı altında Kepsud Kazasından 8 kese akçe aldığını tespit etmiştir. Bu ücretin alınp alınmadığı Anadolu Valisi Ali Paşa'ya sorularak, ücret tarafından mı alınmıştır yoksa ayan tarafından bahane ile mi yazılmıştır diyerek ücretin hakikati araştırılmıştır.³⁵ Osmanlı Devleti halkın huzurunu sağlamak ve vergiler karşısında vatandaşın mağdur olmaması için gayret göstermiştir. Özellikle Tevzi Defterlerinin incelenmesi sırasında hariçten yazılan vergilerin ahaliye iade edilmesi konusunda sürekli fermanlar yollamış ve bu fermanlarda belirtilen hususlara uyulmaması halinde caydırıcı cezaların uygulanacağı söylenmiştir. Nitekim Bilecik Kazasının vergi defterini inceleyen Şerif Mehmed, 1792 Muharreminden 1793 Muharremine Kazanın bir senelik masrafının 36457,5 kuruş olarak görmüştür. Bu masraftan 22277 kuruşun ismi ve cismi olmayan hariçten yazıldığı tespit edilerek bu oranın ahaliye geri ödenmesi istenmiştir. Ayrıca mahkemede kaydedilen vergiler dışında deftere yeni bir vergi ekletilmesi durumunda ahalinin kadıyı ya da yerel otoriteyi şikâyet etmesi istenmiştir.³⁶ Şikâyetler neticesinde Tevzi Defterlerinin incelenmesiyle fazladan vergi alan kişilerin cezaya çarptırıldığı

³³ “...Senki mevlanayı mûmâ-ileyhsin bu defa varid olan i'lamında Gümülcine kazasının salyanesine dâ'ir bundan akdem sâdır olan emri şerifimde Gümülcine kazası a'yânı olan kimesne umûr-u memleketi idare eylemek üzere altı ayda kendiyi ne mikdar meblağ ile idare edebilir ise cümle ma'refetiyle ba'de't-tanzim tahsil olunmaksızın mikdarı beyanıyla keyfiyet der-âliyyeme inhâ olunup ba'de'hu ne miktara ruhsat verilir ise defter-i tevziat idhal olunmak üzere emri şerifim tesyir kılınacağı derc ve iş'ar olunmaktan nâşi kaza-i mezbûr a'yânı müddet-i mezkûrede altı bin guruşa muhtaç olup ol-vecihle beyanlarında tanzim olunduğu tahrir ve inhâ olunmuş olduğu kaza-i mezbûre göre ol mikdar mebalîğ derece-i nisabdan dâ'ir idükü beyanıyla ol-babda emri şerifim sūdûrunu hala süvari mukabelecisi mir Mustafa zide mecdûhuya bâ-takriri ifade ve istizan imkele şehriye beşer yüz guruş idhaline ruhsat-ı âliyyem erzani kılınmağla eñhemen ve tenbihen iş bu emri şerifim isdar ve irsal olunmuştur. Bundan sonra altı ayda bir defa olacak masraf defterine idhal olunması mültezem olduğu ve ziyade bir akçe zam ve idhaline rızayı hümayunum olmadığı...” BOA, 1 Numaralı Tevziat Defteri, 99//130.

³⁴ BOA, 1 Numaralı Tevziat Defteri, 111//144.

³⁵ “...Memalik-i mahrusamda kâin kazaların salyane defteri senede iki defaya tahsis kılınmak ve ne mahale ne mikdar verildiği ve her i'tidalden hariç olan istirdad olunmak için defatir-i tevziat der-âliyyeme tesyir olunmak hûsusu neşr-i evâmir ile cümleye tenbih olunmuştu. Bu defa Kepsud Kazasının vârid olan salyane defterinde teftişiyeye namıyla tarafına sekiz kese akçe verilmiş olduğu mestûr olmaktan naşî madde-i mezkûr senki vezir-i müşarün ileysin tarafından tahkik olunmağla iktiza eylediğin sabıka baş defterdarım olup Anadolu kazalarından mütevarid Tevziat Defteri tenkühine memur Şerif Mehmed dâme mecdûhu bâ takriri-i ifade etmekle isti'lamı havî iş bu emri şerifim isdar ve irsal olunmuştu İmdi isticlabı defatirden mefsûd fukaranın teksir mesarefden himayet ve siyanetleri iradesine mebni olduğu ve mesare-i zâ'ireye giriftar olmalarına ber vecihle rızayı hümayunum olmadığı ve defter-i mezkûrde muharrer ol-mikdar guruş teftişiyeye namıyla tarafından ahz olunduğuna şüphe ibâs eylediği ve evvel emirde tahfifi lazımeden idükü senki vezir müşarün ileysin ma'lûmun oldukta fi'l-hakika kaza-i mezbûrun ol-mikdar kese akçe nam mezkûr ile tarafından ahz olunmuş mudur yahud tarafına azv-ı tesyir ile a'yân ve sa'iri ekli ba-i? eylemişler hasılı hakikati üzere serien der-sa'adetime tahrir mübaderet ve hilafı tecdiden mübâ'edet eylemek babında...” BOA, 1 Numaralı Tevziat Defteri, 118//154.

³⁶ BOA, 1 Numaralı Tevziat Defteri, 129-130//174.

da görülmektedir. 1793 senesinde Malkara Kazasının defterini inceleyen Mir Seyyid Mustafa, Kazada ayanlık iddiasında olan Esseyyid Mehmed, babası mahkeme katibi Mesud, biraderleri Osman ve el-hac Mehmet'in ortaklık halinde memleket masrafı diyerek ahalden yüklü miktarda akçe aldıkları tespit edilmiştir. Bunun üzerine adı geçen dört kişi Dergah-ı Mualla Gediklilerinden Feyzullah tarafından yakalanarak İnebahtı Kalesine kalebend edilmelerine dair ferman çıkarılmıştır.³⁷ Mahkeme katibi ve ayanın ortaklığına Çorum Kazası'nda da rastlanılmaktadır. Çorum Kazası Ayanı Seyyid Ebubekir ve mahkeme katibi Seyyid Ali ittifak ederek diledikleri gibi Tevzi Defteri yapmalarının yanında defter suretlerini İstanbul'a göndermemişlerdir. Bu durum üzerine Çorum kadısına gönderilen hükümle üç yıllık tevzi defterlerinin sicil-i mahfuzdan çıkarılarak İstanbul'a gönderilmesi ve bundan sonra her altı ayda bir tevzi defterlerinin kontrol edilmesi için başkente gönderilmesi emredilmiştir.³⁸ Öte yandan ayandan başka Voyvodaların da Tevzi Defterlerine fazladan vergi eklettikleri görülmüştür. 1793 senesinde Homa ma' Gedikler Kazası ahali, İstanbul'a gönderdikleri şikâyet metninde Kaza Voyvodası olan Mehmed'in kanuna aykırı olarak deftere yüklü miktarda ücret eklediğini söylemişlerdir. Bunun üzerine Anadolu Valisi'ne hitaben yazılan emirde, Anadolu defterlerini inceleyen Şerif Mehmed'in kazanın Tevzi Defterini incelemesi, mübaşir görevlendirilerek ahali ile yüzleştirilip aldığı paraların geri alınmasına yönelik karar alınmıştır.³⁹

Tevzi Defterlerinde üzerinde durulan bir konu da hâkime kanunlar çerçevesi dışında ücret verilmemesi idi. Emri şerifte hakimü's-şer'e kuruş başına birer pare verilmesi emredilmiştir. Fakat kadı ya da naip bu emri pek dinlemeyip kanun dışına çıktıkları olmuştur. Nitekim 1795 senesinde İbrail Kadısına, İbrail Nazırına ve İş erlerine gönderilen hükümde İbrail reayasının çoğu diğer kazalara göç etmiş geri kalanları da perişan bir halde kalmışlardır. Bu durum dikkate alınarak ahaliye zulmedilmemesi gerekirken, hakim tarafından Tevzi Defterine harc-ı imza adıyla senelik 1000 kuruş dahil edilerek tahsil edilmiştir. Bunun üzerine Rumeli Kazalarının Tevziat Defterlerini kontrol eden Süvari Mukabelecisi Mir Mustafa'ya durum havale edilerek ahalinin zulümden kurtarılması istenmiştir.⁴⁰

Yukarıda belirtilen örneklerde Osmanlı Devleti'nde çoğu yerde kanun dışı ücretlerin alındığı açıkça ortaya konulmuştur. Bunun yanında kanuna uygun olarak devletin belirlediği ücretlerin dışına çıkmayan kasaba veya kazalar mevcuttur. Nitekim Gelibolu Kazası defterini inceleyen Mir Mustafa 1793/1794 yılları arasında 6 aylık dönemi incelediği vakit kazanın masrafının 10580,5 kuruş olduğunu tespit etmiştir. Bu masraflar kalyoncu neferatı, ağa ve alemdar masrafı, 2000 kuruş menzil masrafı, 4172 kuruş dağlı eşkıyası masrafı, 750 kuruş ayanıye ücreti, 250,5 kuruş harc-ı imza ve daha başka kazaya gelen mübaşirin mübaşiriye, yiyecek ve içecek masraflarından ibaret olup, indirilecek ya da idarecilerden tahsil edilecek bir yolsuzluk tespit edilmemiştir.⁴¹ Halkın isteği ve bilgisi dâhilinde Tevzi Defterine eşkıya ile mücadele kapsamında vergi kalemi ekletilmiştir. Bununla ilgili olarak Kartal, Gökbuze, Taşköprü, Bursa ve Şile nahiyeleri naiplerine, ayan, vücut-u memleket ve iş erlerine gönderilen hükümde haramizade eşkıya gurupları kalyon tedarik ederek Gökbuze, Karamürsel gibi sahillerde dolaşarak gözlerine kestirdikleri kalyonlara hücum etmelerinin yanında, karaya çıkarak insanları katletmişlerdir. Bu haramilerin defedilmesi görevine Hassa Hasekilerinden İsmail haseki tayin edilmiştir. Bu tayin esnasında 6 ay kadar bölgede kalacak olan haseki ve

³⁷ BOA, 1 Numaralı Tevziat Defteri, 149//207.

³⁸ BOA, 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 89.

³⁹ BOA, 1 Numaralı Tevziat Defteri, 187//268.

⁴⁰ BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 21-22.

⁴¹ BOA, 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 89.

adamlarının masrafı için ismi geçen beş kazanın ahalisi tarafından masraflarının karşılanmasına karar verilerek Gökbuze Kazasına bildirilmiştir.⁴²

3. Tevziat Defterlerinin Sosyal ve Ekonomik Yönü

Tevziat Defterlerinin sosyal ve ekonomik yönüne baktığımızda, ahaliden savaşlar nedeniyle fazladan vergi alınması, eşkiyanın yaptığı zulümler, idarecilerin kendi istekleri doğrultusunda aldıkları ayanıye ücreti, sekbanbaşı ücreti, harc-ı imza, ilam parası gibi ücretlerle, idareciler sürekli kanunların emrettiği miktarın dışına çıkmıştır. Bu durum ahalinin perişan olmasına ve yerlerini terk etmelerine neden olmuştur. Yerini ocağını terk eden insanlar ya İstanbul'a yönelmişler ya da eşkiya gruplarına katılmak zorunda kalmışlardır. Tevziat Defterinde ahalinin halini anlatan ifadeler dikkate değerdir. Şöyle ki;

*“Rum ili ve Anadolu’da vâki’ kazaların ahalilerinin ekserisine birer adi zulme makûlesinin itmedikleri mezalim kalmadığı ve senede birkaç defa ismi ve mahali ma’lûm olmayan mumen ve meçhul maddeler için diledikleri gibi defter tertib edip kadılar harç-ı imza ve defter akçesi nâmi ve vücûheler mukata’a zararı diyerek ve a’yânlar a’yâniye ismiyle ve iş erleri ve kocabaşılar kezalik kendi nefisleri için defterlere külliyetli mebalîğ idhal ve tevzi’ ve tahsil eyledikleri tahkik olunmaktan naşi fi mâ ba’d harç-ı imza ve a’yâniye nâmi ve nâm aher ile kuzzat ve nüvvab ve vücûheler ve a’yân için tevzi’ defterine bir akçe zam olunmamak ve her kazanın tevziatı senede iki def’aya tahsis olunmak ya’ni rûz-ı kasımdan rûz-ı hıdır ve rûz-ı hıdır dan rûz-ı kasıma varınca ol kazanın sahih masrafı her ne ise ism ü mahal ve ne mahal ile ne mikdar verildiği cümlelerin ma’lûmu olarak bi’l-cümle vücûh u memleket müvâcehesinde defterinin beher altı ayda bir def’a tevzi’ ve defterinin bir sureti mahkeme sicilatından ihraç ve der sa’adete gönderilerek ve şahidler düsturu’l-âmel tutulmak için tenbihi...”*⁴³

Ahalinin mağdur olmamasına gayret eden Osmanlı Devleti, görevliler tarafından ahaliden hariçten bir şey istenmesine karşı çıkmaktaydılar. Tevzi defterine masraf yazdırmak yerine görevle giden mübaşirlerin ahaliden ücrete mukabil ürünler almalarını istemiş ve zorlukla bulunan kahve gibi ürünlerin ahaliden alınmasına karşı çıkmıştır.⁴⁴ Ahaliden mübaşir ücretinin fazladan alındığının tespiti halinde alınan ücretin geri iade edilmesi istenmiştir. Mudanya kazası Naibi’ne gönderilen hükümda Kaza defterinin incelenmesi sonucunda 1794 senesi masrafının 4507 kuruş olduğu tespit edilmiştir. Bu masraftan 140 kuruş mübaşir hizmeti ücreti olarak ekletilmiş ve bunun fazladan ekletildiği görüşmüştür. Bunun üzerine 140 kuruşun düşülerek 1367 kuruşun tevzi ve tahsiline izin verilmiştir.⁴⁵

Tevziat Defterlerinde sosyal ve ekonomik yönü anlamak için bu dönemdeki ayanlığı bilmek gerekmektedir. Burada ayanlık dönemini anlatmamakla beraber Tevziat Defterlerine dolaylı yollardan vergi ekletmeleri gözden kaçmaması gereken bir gerçektir. Özellikle III. Selim dönemi için ayanların altın çağı dönemi tabirini kullanmak yerinde olacaktır. 1726 ‘dan sonra ayanlığın Anadolu’da tamamen yerleştiğini adalet fermanlarından görmekteyiz. 1740

⁴² BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 41.

⁴³ BOA, 1 Numaralı Tevziat Defteri, 89//116.

⁴⁴ “...imdi vedî’atı’llâh olan ahâlî-i fukarâ’sının mîn külli’l-vücûh mezâlîm ve ta’addiyatdan himâyet ve sıyânetleri ve taklîl-i mesârîfleri müceb olur esbâbın istihsâli ehass-ı mütâlebe-i daverânem olduğu ve memuran bilâ memuriyet mürûr ve ubûr idenlerden sâlfî’z-zikr handa beytütet iden her kim olur ise olsun iktizâ’ iden yem ve yiyecekleri akçe ile hanelerden bi’t-terazi iştirâ idüb müft ve meccânen yem ve yiyecek mütâlebesiyle ahâlî-i kazâ’ ve gerek han-ı mezkûr hancısı vechen mîne’l-vücûh izaç ve te’âddi ittirülmeyüb men’ ü def’e mübâderet olunmak lâzmeden idüğü ve fi-mâ-ba’d gerek taraf-ı devlet-i ‘âliyemden ve gerek vilâat-ı ‘azâm taraflarından han-ı mezkûrede nüzûl iden ve kasaba tevârüd iden mübâşiranın vilâyet taraflarından bir dirhem kahve virilmesine ber-vecihle rızâ-yı şâhânen olmadığı ve mübâşirana kahve i’tâ’sının men’i...” BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 113.

⁴⁵ BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s.35.

Ağustosunda yazılan bir başka adalet fermanında da hakimler, zabıtlar ve ayanlar tarafından fermansız olarak vergi toplanmış ise, bunların geri alınması, mübaşire teslim edilmesi ve tevzi defterlerinin kontrol edilerek fermanlara aykırı hareket edenlerin cezalandırılması istenmiştir.⁴⁶ Ayanlığın kuvvetlenip gelişmesi Anadolu'daki devlet memurlarının güçsüzleşmeye başlaması ile orantılı olarak artmaktadır. 1723'de başlayan ve ara ara devam eden İran savaşları, Anadolu'da bazı kazalarda ayanlığın yerleşmesine, vilayet ayanının git gide kuvvetlenmesinde rol oynamıştı. Daha sonra 1768 de meydana gelen Osmanlı- Rus harbi yerli ayan ailelerinin bütün Anadolu'da kuvvetlenip gelişmesinde önemli bir etken olarak görülmüştür. Devlet idaresinin zayıflığı ayanlığın her yerde yerleşmesine ve Anadolu'da yayılmasına sebep olmuştur. Yer yer ayanlık iddiasında olan aileler ayan olma usulü belli iken halkın oyu olmadan ayanlığı ele geçirmeye başlamışlardır. Paşalar da yerli ailelerin kuvvetli olanlarını kendilerine ait gelirlerin toplanması için mütesellim atayarak bunların daha da güçlenmelerine vesile olmuştur.⁴⁷ Güçlenen ayanlar Tevzi Defterlerine diledikleri gibi adlarla vergi ekleyerek halkın perişan olmasına neden olmuşlardır. Rumeli Kazalarından Kerpeniş Kazası ahalisi Divan-ı Hümayun'a arzuhal sunarak, kazanın sabık ayanı Arnavud Davud, Kazanın Kocabaşısı Balıoğlu Dimitraki ile ittifak kurarak 1790-1791-1792 senelerinde diledikleri gibi defterler yaparak ahalden misliyle tahsil etmişler ve aldıkları meblağ 600 keseğe ulaşmıştır. Arzuhal neticesinde ayan görevinden azledilmiş ve Kocabaşı da sürgüne gönderilmiştir. Fakat bu durumdan rahatsız olan sabık ayan, Kocabaşı ile işbirliği yaparak ahalden 30000 kuruş alacağını diyerek mübaşir tayini istemişlerdir. Bu istekleri dikkate alınmayan ortakların istekleri reddedilmiştir. Araştırmalar sonucunda ahaliye türlü zulümler yapan Arnavud Davud, ahalinin perişan ve perakende olmasına neden olmuştur. Bu durum ile ilgilenmesi için Rumeli defterlerini inceleyen Mir Mustafa görevli kılınmıştır. Defterlerin asıl suretlerini inceleyen ve Kocabaşını İstanbul'a götüren Mir Mustafa, Kocabaşı Dimitraki'nin suçlu olduğunu ispatlamıştır. Bunun üzerine Dimitraki Tırhala Sancağı'na veyahut başka bir mahale nefy u iskân edilmesine karar verilmiştir. Arnavud Davud ise rahat durmadığı takdirde tedib edilerek cezasının verileceği belirtilmiştir.⁴⁸

Halkın perişan olmasına sebep olan bir durumda ayan ve kadının işbirliği halinde olmasıdır. Burada adaleti sağlamakla görevli olan kadı, ayanın defterlere fazladan vergi eklemesine göz yumduğu gibi, kendisi de harc-ı defter diyerek ahalden fazla para almıştır. Bu durum ahalinin perişanlığına neden olmuştur.⁴⁹ Yerel otoritelerin işbirliği yapmaları merkezden gönderilen mübaşirlerin işini zorlaştırdığı gibi, huzurun sağlanamamasına neden olmuştur. Bu nedenle işbirliği yapan kişilerin bertaraf edilmesi gerekmektedir. Şöyle ki 1795 senesinde İştib Kazası Naibine ve buraya tayin olunan Mustafa Necib'e gönderilen hükümde, kaza sakinlerinden olup eşkıyalık yapan Nazıroğlu Ahmed ve kardeşi ayanlık iddiasıyla başlarına topladıkları eşkıya ile 1793 senesinden beri İştib'e ayan olmuşlardır. Ayan olduktan sonra ahaliye zulüm ettikleri gibi yüklü miktarda akçe alarak İştib Kadısını sıkıştırıp zulüm etmeye başlamışlardır. Kazaya nazır olarak tayin olunan Mustafa Necib'den olaya müdahale etmesini ve Nazıroğlu Ahmed'in elinde ne kadar bölükbaşı ve sekbanı varsa bunların def edilmesi istenmiştir. Bu doğrultuda faaliyetlere başlayan Mustafa Necib'in karşısına kazanın Naibi Hafız Ali çıkmıştır. Naib eşkıya ile işbirliği yaptığından bunları korumasına almış ve perişan halde yerlerini terk eden ahali geri dönememiştir. Naibden güç alan Nazıroğlu Ahmed her hafta 28

⁴⁶ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara, 1994, s. 122.

⁴⁷ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara, 1994, s. 130.

⁴⁸ BOA, 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 84.

⁴⁹ "...Kazaların mesâref-i sahiheleri üzerine a'yân-i vilayet olanlar kendi masrafları için külliyetli meblağ zam edip hakimü'ş-şer' dahi fi'l-hakika a'yânın mesarefi vardır deyu müsamahaya mecbur olduklarından gayri zimmen mezkûr için hakimler dahi külliyetli harc-ı defter ahz ede geldiklerinden günden güne kazaların mesarefi artup fukaranın perişanlıklarına bâ'is olduğu mütevatir ve mütehakkik olduğundan..." BOA, 1 Numaralı Tevziat Defteri, 152//215.

kuruş tevzi ile kendisine 14 kese akçe eklettirerek Tevzi Defterine kayd ettirmiştir. Bu zulmün önüne geçilmek için öncelikle Naib yakalanarak Şeyhülislam'ın onayıyla Bozcaada'ya nefy edilmiş geriye kalana eşkıya avanesi ve Nazıroğlu Ahmed kazadan çıkarılarak ahalinin huzuru sağlanmaya çalışılmıştır.⁵⁰

Ayanların alacakları ücret belli olmakla beraber ayanıye adı altında ücret almaya devam etmişlerdir. Ayanların kazadan alacakları ücret iki takside bölünerek ahali zora sokulmamaya çalışılmıştır. Şöyle ki, Gelibolu Kazası ayanına senelik masrafı olarak 1500 kuruş uygun görülmüş ve bu ücretin 750 kuruşu yapılacak Tevziat Defterine diğer 750 kuruşu da gelecek tevzi defterine ekletilmiştir. Bunun haricinde deftere herhangi bir ayanlık ücreti ekletilmemesi istenmiştir.⁵¹ Şayet deftere ayan tarafından herhangi bir ücret ekletilmesi durumunda kendi malından tahsil edileceği kendisine bildirilmiştir.⁵² Suçlu bulunan ayan firar ettiği vakit mübaşir tarafından malı satılarak ahaliye ücretin ödendiği görülmüştür. Nitekim bunun örneğine Ferecik Kazası'nda rastlamaktayız.⁵³ Bazen de suçlu görülen ayanın zimmetinden paranın tahsili gerektiği vakit ya tamamen alınmış ya da taksit şeklinde senelik 2500 kuruş alınmıştır. Şöyle ki Köstendil Kadısına gönderilen hükümde ayanlık iddiasında ona Hasan Bey'in zimmetinde 12372,5 kuruş tespit edilmiş ve bu meblağın tamamen tahsil edilmesine ve senelik 2500 kuruş verecek şekilde takside bağlanmasına karar verilmiştir.⁵⁴

Ayanlık peşinde koşanların kendi arasındaki çatışmaları ya da ayanın eşkıya ile iş birliği tutması ahalinin aleyhine olan bir süreci getirmiştir. Evreşe Kazası ayanı olan Yemenici oğlu Bekir Ağa'dan ahali memnun iken, eşkıyadan olan Kara Ahmed adlı kişi etrafına topladığı adamlarla ayanı katlederek, beş seneden beri Evreşe Kazasını ayanlık iddiasıyla ihtilale verip ahaliyi perişan etmiştir. Bu durumun İstanbul'a bildirilmesi üzerine maktul ayanın kardeşi olan Hassa Silahşörlerinden Ali eşkıya ile mücadele için görevlendirilmiştir. Eşkıya Kara Ahmed etrafındaki adamlarla birlikte ahaliye türlü adlarla vergiler yüklemiş, kendi adına 150 keseden fazla akçe alarak Tevzi Defterine kayd ettirmiştir. Kaza ahalisinden pek çok kişiyi sebepsiz yere katletmesiyle yaptığı zulmün boyutu çok artmıştır. Bunun üzerine durum Rumeli defterlerini inceleyen Süvari Mukabelecisi Mir Mustafa'ya havale edilmiş ve eşkıya Kara Ahmed'in ahalinin işine karışmamak, karışır da Ada Kalesine Kalebend edilmesine dair emir verilmiştir.⁵⁵ 1797 senesinde eşkıya ile iş tutup ahaliye zulm eden bir başka ayan Kastamonu Sancağı'na bağlı Araç Kazası ayanı Cidarcıoğlu Ebubekirdir. Mezkûr ayan eşkıya ile işbirliği

⁵⁰ BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s.5.

⁵¹ "...Bu def'a der- aliyeme varid olan i'lamında tahrir olunduğu ve kaza-i mezbûrun gayri ez menzil min haysül mecmû altı aylık masrafları üç bin kuruşa balığ olduğu ve a'yâniye olarak ol-mikdar meblağ kadar u kifayeden olur ise dahi mesarif vilayete kıyasen dâ'ir görüldüğü ve senevi bin beşyüz guruş tayin ve tahsisi münasib mülahaza olduğu beyanıyla meblağ-ı mezbûrun nisfi olan yediyüz elli guruş iş bu defteri tevzie zam olunmak ve aheri dahi defter-i atiyeye idhal olunmak üzere emr-i şerif sudûrunu mir-mümâ ileyhe bu def'a bâ-takrir-i inha itmekle veçhi meşrûh üzere amel olunmak fermanım olmağın imdi umûr-u vilayete tehire kalmamak ve bir veçhi sadakta ru'yet olunmak şartıyla bir senede kaza-i mezbûr a'yânı mesarefi olmak üzere bin beşyüz guruş ta'yinine ve nisfi bu defâ ve nisf diğeri atiyeye mesaref defterine idhaline iarde-i aliyem taalluk eylediği ve bir akçe ziyade zammına rızayı hümayunum olmadığı senki mevlanayı mûmâ-ileyhsin mâlûmun oldukta emr-i şerifim iktiza edenlere ifâde-i birle irâde-i hüsvânem ibkasına damete ve hilâfına erâet-i ruhsatdan mübâ'edet eylemeniz babında." BOA, 1 Numaralı Tevziat Defteri, 79/100.

⁵² BOA, 1 Numaralı Tevziat Defteri, 138/186.

⁵³ "...ber-mantûk-i emr-i âli Mevlâ Mustafanın sekiz mâhda iktizâ' iden vilâyet masârifi ve kazâ'-i mezkûreden tevzi' ve tahsil itdiği makbûzatu huzûru şer'de mübâşiri ma'rifetiyle ahâli muvâcehesinde senede yegân yegân hisâb olunub tarafının rızalarıyla istifâ'-i hukûk ve kat'-ı nizâ' olunub merkûm Salih ve Feyzullah nâm kimesne rü'yet-i hisâbdan imtinâ' ve kazâ'-i âhara firâr itmeleriyle merkûmândan iddiâ' eyledikleri beş bin beş yüz elli guruşun fukarâ'ya virilmesi için merkûmânın mevcûd olan zehâir ve mahsûllerini mübâşir mûmâ-ileyh fûrûht ve bahâlarından zikr olunan beş bin beş yüz elli guruşun fukarâ'ya edâ olunması bâbında emr-i şerifim sudûru ricâsında olduklarını mübeyyin..." BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s.15.

⁵⁴ BOA, 2 Numaralı Tevziat Defteri, s.4.

⁵⁵ BOA, 2 Numaralı Tevziat Defteri, s.169.

yaptığı gibi, her fırsatta Salyane Defterine kendisi için akçe ekletmiştir. Rüşvet olarak bir karyenin geçmişten gelen vergi hisselerini indirerek, rüşvet vermeyen diğer karyenin vergilerini arttırarak görülmemiş derecede zulüm yapmıştır. Ahalinin perişan ve perakende olacağı şikâyetle bildirilmiş ve bunun üzerine Araç Kadısına yazılan emirle kazanın Salyane Defterlerinin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Gönderilecek defterin incelenmesi Anadolu defterlerini inceleyen İsmail İsmâni tarafından incelenecek iken defter gönderilmemiştir. Olay yerine varan İsmail İsmâni Bey mahkeme kurarak ayan ve ahaliyi yüzleştirmiştir. Görevli kılınan mübaşir ayandan ücretleri geri aldığı gibi ayanı hapsetmiş ve hapiste kalmasına karar verilmiştir.⁵⁶

Eşkya ile mücadelelerde ahalinin mağdur edilmemesine azami derecede dikkat edilmiştir. Tevzi defterlerinin incelenmesi sırasında alınan masrafin eşkıya ile mücadeleye harcadığına dair maddeler incelendiği vakit gerçek masraflar ahalden alınmıştır. Gümölcine Kazasının Tevzi Defterini inceleyen Seyyid Mustafa, 1795-1796 yılları arasında toplam masrafin iki yük 8502 kuruşa baliğ olup, bu masrafin çoğunluğu dağlı eşkıyası ile mücadeleye harcanmıştır. Masrafların gerekli olduğunun tespit edilmesi üzerine alınan ücretlerin iadesi istenmemiş ve ahalinin vergiyi vermelerine dair emir çıkmıştır.⁵⁷ Alınan vergilerin eşkıya ile mücadeleye harcadığı ve ahalisinin vergiyi vermekle mükellef olduğu bir diğer yer de Şehirköy'dür. Şehirköy Kazasının Tevzi Defterini inceleyen Es-seyyid Mustafa 1794-1795 yılları arasında kapsayan bir yıllık masrafin 82618 kuruş olduğunu tespit etmiştir. Yapılan masraflar incelendiği vakit, masrafların çoğunluğu dağlı eşkıyası ile mücadeleye harcanmış ve indirim gerecek herhangi bir ücretin olmadığına dair karar alınmıştır.⁵⁸ Tevziat Defterlerine baktığımızda Eşkya ile mücadelede harcanan paralar genel itibariyle Vüzeray-ı azam, Mir-miran-ı Kiram ve Sekban ulufelerinden ibaret olup kazalardan alınması lüzumlu görülmüştür.⁵⁹

Tevzi Defterlerinin kontrolü sırasında tespit edilen bir konuda konak masrafıdır. Yapılan bu masrafin hakkaniyet ölçüsünde alınmasına dikkat edilmesi istenmiştir. Selanik Kadısına gönderilen hükümde, Selanik'te vezirlerin ikametine tahsis edilen saray ve ona tabi bulunan konakların masrafı için tevzi defterine 7142,5 kuruş ekletilmiştir. Bunun yanında gerek Selanik eski Mutasarrıfı için ve gerek şimdiki Mutasarrıf için de 1795 senesinde saray mefruşatı masrafı denilerek 10676,5 kuruş deftere dâhil edilmiştir. Burada deftere fazladan ücret ekletildiği anlaşılınca bu durumun belde müftüsü ve muhtarı aracılığıyla tespit edilerek defterin İstanbul'a gönderilmesine karar verilmiştir. Şayet Selanik'te saray ve konak masrafı tamirâtı varsa ahali mağdur edilmeden müftü ve muhtar tarafından tamir edilmesi yönünde de emir verilmiştir.⁶⁰

⁵⁶ BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s.194.

⁵⁷ BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s.161.

⁵⁸ BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s.99.

⁵⁹ "...kâffe-i masârifleri otuz üç bin iki yüz seksen gurus bâliğ olunub masârifat-ı mezkûrenin ekseri dağlı eşkiyâ'sına memur vüzerâ-yı 'azâm ve mîr-i mirân-ı kirâm ve sekbân ulûfelerinden ibâret olub masârifat mukarrereden olduğuna binâ'en egerçi hatt ve tenzil kabûl ider mevâddi olmayub..." BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s.66.

⁶⁰ "...fi-mâ-ba'd medine-i merkûmede kain vâliye mahsus saray ve konâkların tamirâtı ve gerek mefrûşâtın teminatı iktizâ' eyledikde ma'rifet-i şer' ve müftî-ü belde ve muhtâr-ı memleket ma'rifetiyle tamir olunması lâzım geldiği ve fukarâ' akçesi beyhûde telef ve izâ'adan ve ziyâde sarf olundu deyu ber-takrib ekl ve bel' olunmak lâzım gelürse müftî-ü beldeden tahsîl olacağı musahhah idüğü senki mevlânâyı mûmâ-ileyhsin ma'lûmun oldukda ber-vech-i meşrûh amel ve harekete ihtimâm ve dikkat ve mefhumu emr-i şerîfimi müftî-ü mûmâ-ileyh ve sâir lâzım gelenlere gereği gibi ifâde ve tevhime mübâderet ve vâli müşârûn ileyhın muttasıl-ı âhara memuriyeti iktizâ' eyledikde saray-ı mezkûrede olan mefrûşâtı müşârûn ileyhın inzimâm-ı re'y-i ve ma'rifeti ve ma'rifeti şer' ve müftî-ü belde ma'rifetiyle muhtâr-ı memlekete defterleriyle teslim ve defter-i mezkûrun bir kut'a sûreti der-bârî şevket-karârına irsâl ve mübâderet ve fimâ-ba'd hilâf-ı emr ve rızâ vaz' ve hareket vukû'ndan ziyâde hâzer ve mübâ'adet olunmak bâbında." BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s.385.

Sonuç

Avusturya ve Rusya harplerinin devam ettiği sırada tahta çıkan III. Selim, aklındaki fikirleri uygulamaya geçirmek için harplerin bitmesini beklemiştir. Zıştovi ve Yaş Antlaşmalarıyla savaşlar bittikten sonra yenilik ve devletin nizamı için düşüncelerini uygulamaya koymaya çalıştı. Meşveret Meclisleri ile devlet adamlarının fikirlerini dinleyen Padişah, halkın en çok şikâyet ettiği vergi konusu üzerine de gitmeye karar vermiştir. Çünkü seferler nedeniyle halk yerel idareciler tarafından dolaylı vergilere tabi tutularak zulme varan boyutta halk perişan edilmiştir. Bunun önüne geçmek için Osmanlı coğrafyasında bulunan kazaların, sancakların, nahiyelerin Tevzi Defterleri İstanbul'a gönderilerek burada ahalden ne kadar vergi alındığı tespit edilmiş ve bu defterlerin incelenmesi neticesinde Tevziat Defterleri oluşturulmuştur. Tevziat Defterleri vergi defteri olmamakla beraber vergi isimlerinin, kim neden verildiği, şerh çekilerek indirim yapılacak vergi var mıdır? kimlere vergi yolsuzluğu nedeniyle ceza verileceği tek tek yazılmıştır. Bu defterlere bakarak hangi bölge ya da beldeden ne kadar ücret alındığı ve şehir masrafını tespit edebiliriz. Ayrıca bölgenin yöneticisinin ne kadar ücretle geçinebileceği, dağlı eşkıyasına harcanan paralar, mübaşir ücreti, konak masrafı vb. birçok vergi kalemini tek tek görebiliriz. Sosyal tarih açısından da değerlendirme yapabiliriz. Ahalden fazladan ücret alınması nedeniyle perakende olmaları, ahalinin hakkını arzuhalde arayabildiğine tanıklık etmekteyiz.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA, *1 Numaralı Tevziat Defteri*, 189/277.
BOA, *1 Numaralı Tevziat Defteri*, 71/89, 109-110/142, 117/152.
BOA, *1 Numaralı Tevziat Defteri*, 72-73/91.
BOA, *1 Numaralı Tevziat Defteri*, 74//93a.
BOA, *1 Numaralı Tevziat Defteri*, 99//130.
BOA, *1 Numaralı Tevziat Defteri*, 111//144.
BOA, *1 Numaralı Tevziat Defteri*, 118//154.
BOA, *1 Numaralı Tevziat Defteri*, 129-130//174.
BOA, *1 Numaralı Tevziat Defteri*, 149//207.
BOA, *1 Numaralı Tevziat Defteri*, 187//268.
BOA, *1 Numaralı Tevziat Defteri*, 89//116.
BOA, *1 Numaralı Tevziat Defteri*, 152//215.
BOA, *1 Numaralı Tevziat Defteri*, 79/100.
BOA, *1 Numaralı Tevziat Defteri*, 138/186.
BOA, *2 Numaralı Tevziat Defteri*, 86/173.
BOA, *2 Numaralı Tevziat Defteri*, s. 66.
BOA, *2 Numaralı Tevziat Defteri*, s. 38.
BOA, *2 Numaralı Tevziat Defteri*, s. 2
BOA, *2 Numaralı Tevziat Defteri*, s. 12

- BOA, 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 75.
BOA, 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 89.
BOA, 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 84.
BOA, 2 Numaralı Tevziat Defteri, s.4.
BOA, 2 Numaralı Tevziat Defteri, s.169.
BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s.5.
BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s.15.
BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 20.
BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 21-22.
BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s.35.
BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 41.
BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 51.
BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s.66.
BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s.99.
BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s.112.
BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 113.
BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s.161.
BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s.194.
BOA, 3 Numaralı Tevziat Defteri, s.385.

Tetkik Eserler

Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, Cilt 1, Dersaadet 1330.

Akkuş, Yakup; Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi' Defterlerinden Vergi-i Mahsûsa'ya Geçiş, *Tarih Dergisi*, S. 65, İstanbul 2018, s.29-62.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara 2010.

İnalçık, Halil; *Devlet-i Aliyye IV*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

Maral, Emrah; *Değişim Dönüşüm ve Buhran Döneminde Osmanlı Devleti 1789-1807*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2023.

Özkaya, Yücel; “ XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi' Defterlerinin Kontrolü”, Selçuk Üniversitesi, *EFD*, S. 1, Konya 1981, s. 135-155.

Özkaya, Yücel; *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara 1994.

Özkaya, Yücel; *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul 2010.

Pakalın, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul 1993.

Sertoğlu, Mithat; *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986.

Vak'anüvis Halil Nuri Bey; *Nuri Tarihi*, TTK, Ankara 2015.

Uluçay, M. Çağatay; *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955.

BURSA AMERİKAN KIZ KOLEJİNDE EĞİTİM

Education At Bursa American Girls College

Ezgi Sena Köknar – Muammer Demirel

Bursa Uludağ Üniversitesi, Türkiye – Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Türkiye
e-mail: 802071015@ogr.uludag.edu.tr – mdemirel@uludag.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-3592-6319 – 0000-0002-7884-222X

Near East Historical Review

13/3, July / Temmuz 2023
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 20.07.2023
Accepted Date - Kabul Tarihi : 11.09.2023
Pages - Sayfa : 255 - 265

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.71213>

Citation - Atıf : Ezgi Sena Köknar-Muammer Demirel, “Bursa Amerikan Kız Kolejinde Eğitim”, *Near East Historical Review*, 13/3, July, 2023, pp. 255 – 265.

BURSA AMERİKAN KIZ KOLEJİNDE EĞİTİM

Education At Bursa American Girls College

Ezgi Sena Köknar – Muammer Demirel

Bursa Uludağ Üniversitesi, Türkiye – Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Türkiye

e-mail: 802071015@ogr.uludag.edu.tr – mdemirel@uludag.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-3592-6319 – 0000-0002-7884-222X

Öz

Bursa gerek Osmanlı Devleti döneminde gerek Türkiye Cumhuriyeti Devleti döneminde bütün güzellikleri ile çeşitli kültürlerle ev sahipliği yapmış, farklı medeniyetleri barındırmış, farklı milletlere her zaman kucak açmıştır. Bu çalışmada Amerikalı misyonerler tarafından kurulan, misyonerlik faaliyetlerini en etkili ve sistematik bir biçimde yerine getirmeyi hedefleyen Amerikan Board Teşkilatı'nın Batı Türkiye Misyonu dâhilinde Bursa istasyonu için yaptığı çalışmalar ve bu çalışmalar içinde en önemli yere sahip olan Bursa Amerikan Kız Koleji incelenmiştir. Bu kapsamda kolejin kuruluşu, kuruluş amacı, eğitim ve öğretim faaliyetleri, tanassur hadisesi ve kapatılışı ele alınmıştır. Araştırmanın yoğunluğunu Amerikan Board Teşkilatı ve misyonerlerinin Bursa'daki eğitim faaliyetleri oluşturmaktadır. Çalışma dört ana başlığa ayrılarak ele alınmıştır. İlk bölümde Bursa Amerikan Kız Koleji'nin kuruluşundaki tarihsel süreçten bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise Bursa Amerikan Kız Koleji'nde Eğitim Faaliyetleri başlığı altında; okulda okutulan derslerden bahsedilmiş ve kız öğrencilerin nasıl yetiştirildiğine dair bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde Bursa Amerikan Kız Koleji'nde çalışan Misyoner Öğretmenler başlığı altında; okulda ki eğitim kadrosu ve misyoner öğretmenlerin faaliyetlerinden anlatılmıştır. Son bölümde ise Bursa Amerikan Kız Koleji'nin Kapatılma Süreci başlığı altında; okuldaki tanassur hadisesinin duyulması ile başlayan kapatılma süreci ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Amerikan, Bursa, Bursa Amerikan Kız Koleji, Eğitim, Misyonerlik.

Abstract

Bursa has hosted various cultures during both the Ottoman Empire and the Republic of Turkey and has always embraced different nations. In this study, the establishment of the Bursa American College For Girls, its purpose, educational programs, the Christianization event and the process of its closure were examined. This research focuses on the educational activities of the American Board Organization and its missionaries in Bursa. In this context, the research is divided into four main headings. In the first section, the historical process in the establishment of Bursa American College for Girls is addressed. In the second section, under the heading of "Educational Activities at Bursa American College for Girls"; the lessons taught at the school are mentioned and information regarding how female students were raised is presented. In the third section, under the heading of "Missionary Teachers Working in Bursa American College for Girls"; the educational staff of the school and the activities of the missionary teachers are stated. In the last section, under the title of "The Closing Process of Bursa American College for Girls"; the closing process of the school that started with the hearing of the Christianizing incident at the school is discussed.

Keywords: American, Bursa, Bursa American College for Girls, Education, Missionary.

Giriş

Protestan misyonerlerin çalışmalarını destekleyen en kuvvetli otorite 1810 yılında Amerikan'ın Boston şehrinde kurulan ve "American Board of Commisioners for Foreign Missions" (A.B.C.F.M.) adıyla ün salmış teşkilattır. Bu teşkilat Osmanlı Devleti üzerindeki faaliyetlerini yürütebilmek için 1830 yılında Osmanlı topraklarını; Rumeli Bölgesi, Batı Anadolu Bölgesi, Orta Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgesi olmak üzere dört kısma ayırmıştır. Buna göre misyonerlerin Bursa ili ve burada yapılacak faaliyetleri Batı Anadolu Bölgesi çalışmalarına dâhil edilmiştir.¹ Amerikan Board Teşkilatı kendi içerisinde istasyon ve buna bağlı olarak uç istasyonlar şeklinde teşkilatlanmış bir yapıda hareket etmiştir. Bir misyonerin yönetiminde olan ve çoğunlukla şehirlerde inşa edilen organizasyonlar istasyon olarak ifade edilmiştir. İstasyonlar Amerikalı misyonerlerce sistemli bir şekilde denetime tabii tutulmuştur.² A.B.C.F.M. kızların eğitimine oldukça önem vermiştir. Hatta misyoner eğitimciler, okulun eğitim açısından geçen her Türk öğrencinin mezuniyetini tamamlayamamış olsa bile dünyaya bakış açısının değiştiğine inanıyorlardı. Bu bakış açısına sahip olunmasındaki en önemli tesirin ise Amerikan Board Teşkilatına ait misyonerlerin, okullarına dâhil olan Türk kızlarıyla kurdukları ikili ilişki ağlarında gizli olduğu düşünülmektedir.³

1. Bursa Amerikan Kız Koleji'nin Kuruluşu

Hicri 1317 (M.1899) senesi Hüdavendigâr Vilayeti Osmanlı Salnamesinde Bursa Amerikan Koleji "İnas Mektebi" olarak geçmektedir. Burada yer alan kayıtlara göre okulun kuruluş tarihi hicri 1292 miladi ise 1876 yılına tekabül etmektedir. Aşağıdaki tablolarda 1317 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâme-i Resmîyesi'nde Bursa kazasında yer alan Mekatib-i Ecnebiyye başlığı altında verilen bilgiler sunulmuştur.⁴

Tablo 1: 1317 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâme-i Resmîyesi, s. 334-335'te ki bilgiler.

Liva	Kaza	Mektebin İsmi	Mektebin Mensub Olduğu Millet	Namına ruhsat verilmiş olan müdür-i mes'ul
Bursa	Bursa	Amerikan Mektebi	Amerika	Amerikalı ricâlatın tarafından küşad edilmiş, Müdürü Boldvin (Baldwin) Namına

Ecnebi (Mektebi)

Mektebin Derecesi	Talebe Adedi		Mektebin Tarih-i Küşadı	Ruhsatname Tarihi
	Zükûr	İnas		
Rüşdî	0	170	1292	1 Kanun-i Sani Sene 1308

Bursa Amerikan Kız Koleji öncelikle Ermeni ve Rum öğrencileri okutmak üzere 1876 yılında eğitim öğretime başlamıştır. II. Meşrutiyet ilan edilinceye kadar da çoğunlukla

¹ İlknur Polat, Osmanlı İmparatorluğunda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme, Belleten, 52(203), 1988, s.629-630.

² Gülbadi Alan, *Merzifon Amerikan Koleji ve Etkileri* (Doktora Tezi), Erciyes Üniversite Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2002, s. 23.

³ Gülbadi Alan, Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri, *Journal of Islamic Research*, 20(4), 2007, s.469.

⁴ 1317 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâme-i Resmîyesi, s. 334-335.

Gayrimüslim öğrencilere yönelik çalışmalarını sürdürmüştür.⁵ Bursa Amerikan Kız Koleji'nin planına göre okulun yapısı; derslik, yurt, yatak odası, piyanolu oturma odası, banyo, avlu ve oyun odasından oluşmaktadır. Yine bu plana göre; okulun müstemilatında bir de meyve bahçesi vardır. Yaklaşık 60x60 fit boyutunda ahşap ve güneşte kurutulmuş tuğladan sıvalı ve 24x40 boyutlarında bir okul binasını içerecek şekilde inşa edilmiş, iki katlı sade bir bina düşünülmüştür. 15 veya 20 kişilik yatakhane ile bir veya iki okuma odası da planlanmıştır. Zemin ile birlikte bina takriben 5000-6000 dolara mâl edilmiştir.⁶ 1905 senesinde misyonerler okulun yetersiz bir alana sahip olduğundan yakınmışlardır.⁷

Osmanlı Devleti kurumlarından olan Mekatib-i Gayri Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği 1905 yılında Bursa Amerikan Kız Koleji'ni teftiş etmiştir. Bu teftiş raporunda okulun Amerikalı Richardson aracılığıyla 1876 yılında faaliyetlerine başladığını, 1892 yılında okula ruhsat verildiğine ve okulun konum olarak Hocaalızade Mahallesinde bulunduğuna yer verilmiştir. Okulun yöneticisi misyoner Mr. Baldwin'dir ve okulun ruhsatı da Mr. Baldwin adına kayıtlıdır. O dönemlerde Kayabaşı Mahallesindeki gündüzlü ve yatılı okul Hocaalızade Mahallesinde yer alan mektebe taşınmıştır. Yönetici Mr. Baldwin ticaret gibi başka işlerle uğraştığından okulun idarecilik görevini bayan bir misyonerin üstlendiği bilinmektedir. Bursa Maarif Müdürü tarafından Bursa Amerikan Kız Koleji'ne yapılan teftiş neticesinde hazırlanan raporda; Müslüman öğrencilerin öğreniminin devamı için herhangi bir senet alınmadığını, okulun kurulmasına ait padişah fermanının olmadığına dair herhangi bir veri bulunmadığını, okulun yer aldığı semtte cami ve mescidin olmadığını, Katolik kilisesinin ve Katolik mektebinin yer aldığı ifade edilmiştir. Ayrıca bu teftişte Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin yüz yirmi dokuzuncu maddesine aykırı tutumların bulunmadığı belirtilmiştir.⁸

2. Bursa Amerikan Kız Koleji'nde Eğitim Faaliyetleri

Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerinin büyük bir kısmını eğitim oluşturmaktadır. Misyon çalışmalarında önemli bir yere sahip olan eğitim genç nesillere ulaşmak için bir araç olarak kullanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Amerikan Board Teşkilatı Osmanlı Devleti'nin çeşitli illerinde okullar açmıştır.⁹ Bu okullardan bir tanesi olan Bursa Amerikan Kız Koleji'nde ki eğitim faaliyetleri de kızların eğitimini arttırmak, kadın öğretmenlerin yetişmesini sağlamak ve yerli misyonerlere eğitilmiş eşler yetiştirmek gibi amaçlar çerçevesinde şekillendirilmiştir.

Kolejde 1880 yılında gerçekleşen yılsonu kutlaması ile ilgili rapor, öğretmen ve öğrenciler arasındaki diyalogları ve ortak çalışmalarını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Miss Phoebe Cull bu yemek dersi gösterisini detaylı bir şekilde kayıt altına almıştır: "Kızlar yemek pişirmeden de anladıklarını göstermeden bizi bırakmayacaklardı. Öğle vakti yaklaşırken hepimizin gözleri önünde kekler yapıldı. Kızlar yumurtaları çırpıyor, şekeri ölçüyor, sütü unu karıştırıyor ve öğretmenleriyle birlikte çalışıyorlardı. Masanın üzerinde elleri harıl harıl işlerken öğretmenleriyle İngilizce sohbetlerini de sürdürüyorlardı. Bu sohbetten anladık ki kızlar başka şeyler pişirmeyi de biliyorlar. Kızlarını ve kız kardeşlerini seyretmek için öne doğru eğilmiş olan Rum ve Ermenilerin kapkara gözleri memnuniyetten parlıyordu. Hepimize

⁵ İdris Yücel, *Yabancı Okullar ve Kültürel Milliyetçilik: Bursa Amerikan Kız Koleji Tanassur Hadisesi (1928)*, *Belleten*, LXXX (287), Nisan, 2016, s. 310.

⁶ Papers of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Reel: 593, No: 852.

⁷ P.A.B.C.F.M., Reel: 625, No: 168.

⁸ Özgür Yıldız, *Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bursa'da Teşkilatlanmaları ve Faaliyetleri (1834-1928)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 185-186.

⁹ Özge Can, *Amerikan Misyoner Teşkilatı'nın Türkiye'de Eğitim Faaliyetleri (1908-1924)*, (Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017, s.21.

öğleden sonra birer dilim kek tattıracaklarına söz verdiler. Gerçekten de fırından taze çıkmış kekin tadı pek güzeldi. Bunları sınıfta kestiler; elden ele gezdirdiler, beyaz, kare kâğıtlara konmuş birer dilim keki herkese ikram ettiler.’’¹⁰

1883 yılı Amerikan Board Teşkilat Raporu’na göre Bursa Amerikan Kız Koleji’nde Aritmetik, Mantık, Cebir, Zooloji, Astronomi, Geometri, Felsefe ve Siyaset Ekonomisinin yanı sıra yabancı dillerden İngilizce, Fransızca, Ermenice ve Türkçe dersleri de okutulmuştur.¹¹ 1899 yılında kolejde Almanya ve İsviçre’de yürütülen teknikler sistematik bir şekilde hayata geçirilmiştir. Dikiş dikme çalışmalarının yanı sıra okulda İncil, Aritmetik, Coğrafya, Ermenice Gramer veya Fransızca okumalar yapılmıştır. Bayan Richard, Bayan Deinech ve Bayan Garabedian ile Bayan Beatrice de eğitim kadrosunda çalışan misyonerler arasındadır.¹² 1893 yılında ise müfredatta bazı derslerin İngilizcenin yanı sıra Rumca veya Ermenice dillerinde verildiği bilinmektedir. Aşağıda yer alan tabloda öğrencilerin hangi dersleri aldığı belirtilmiştir.¹³ 16 Temmuz 1897 tarihli belgeye göre de Bursa Amerikan Koleji’nde İngilizce, Ermenice ve Rumca dillerinde eğitim verilmiştir. Ayrıca sene sonu faaliyetlerinde bu dilleri barındıran piyano eşliğinde ilahi söylenmiştir.¹⁴

Tablo 2: 1893 yılında Bursa Amerikan Kız Koleji’nde Okutulan Dersler

Sınıflar	Rumca veya Ermenice	Aritmetik (Rumca veya Ermenice)	Coğrafya (Rumca veya Ermenice)	İngilizce	Cebir	Fiziki Coğrafya	Geometri	Botanik (İngilizce)	Fizik	Astronomi (İngilizce)	Tarih (İngilizce)
	X	X	X	X							
	X			X	X	X					
	X						X	X			
	X								X	X	X

1901 yılının Mayıs ayında gerçekleşen A.B.C.F.M.’in yıllık toplantısı neticesinde hazırlanan Batı Türkiye Misyonu İstasyon Raporlarının özetine göre, 1901 yılında Bursa’daki dört eğitim kurumundan (erkek okulu, kız lisesi, 40 öğrencili anaokulu ve kız yetimhanesi) ilerlemenin en çok görüldüğü okul kız lisesi olmuştur. Misyonerleri sevindiren bu ilerlemeden kasıt öğrenci sayısının artmasıdır. Bu yıl Bayan Baldwin’in yerine başka bir Amerikalı

¹⁰ Ayşe Aksu, *Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Anadolu’sundaki Eğitim Faaliyetleri (1820-1900) ve Bunun Osmanlı Toplum Yapısına Etkileri*, (Doktora Tezi), Marmara üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s.270.

¹¹ Muhsin Önal, *Yeni Dünyadan Eski Dünyaya 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri (Bursa Örneği)*, 2012, İstanbul, Okur Kitaplığı s.320.

¹² Özgür Yıldız, *Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bursa’da Teşkilatlanmaları ve Faaliyetleri (1834-1928)*, s.179.

¹³ Uygur Kocabaş, *Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika 19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul, 1989, Arba Yayınları s.169.

¹⁴ P.A.B.C.F.M., Reel: 608, No: 75.

misyoner atanmıştır. Rapora göre geçen yıl dört kız öğrenci mezun olmuştur ve gelecek Temmuz ayında ise üç kız öğrencinin mezun olması beklenmektedir.¹⁵

1903-1904 yıllarındaki rapora göre; Bursa Kız Okulu öğretim kadrosu, öncelikle okulun kurucusunun koyduğu standartları yükseltebilmeyi hedeflemiştir. Bu yıllarda okulda on dokuz yatılı ve otuz iki gündüzlü öğrenci mevcuttur. Birkaç yatılı öğrenci sağlık sorunları nedeniyle okuldan ayrılarak Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmiştir. Öğretim kadrosu ise altı kişiden oluşmaktadır. Bu yıl kurs çalışmalarına ek olarak vokal müzik, botanik ve temel bilimlere önem verilmiştir. Bir de edebiyat kulübü mevcuttur. Bu kulüp iki ayda bir toplantılar düzenlemiştir. Ayrıca ayda bir gerçekleşen programlarda ise on kız öğrenci piyano dersi almıştır. Bayan Allen geldikten kısa bir süre sonra Pazar Okulu'nun sorumluluğunu da üstlenmiş ve kısa bir süre içinde kişi sayısını iki katına çıkarmıştır. Ek olarak bu yıl alanında yetkin bir Fransızca öğretmeni arayışına da girilmiştir.¹⁶

1905-1906 yılında ki rapora göre; eğitim öğretim döneminin dokuzuncu ayı tatmin edici bir şekilde devam etmiştir. Kız çocuklarının karakterlerini geliştirmek ve onları olgunlaştırmak için kilise çalışmaları yapılmıştır. Bu şekilde ruhani yaşamın derinliklerine genç kızların ulaşmalarını hedeflemişlerdir. Kilise üyeleri pazar günü toplanarak dua etmişlerdir. Kutsal ruhun her yere ulaşması için çabalamışlardır.¹⁷

1907-1908 yılında Bursa Amerikan Kız Koleji'ne kayıt yaptıran 115 öğrenci bulunmaktadır. Bu öğrencilerin 70'i lisede, 45'i anaokulundadır. Aynı zamanda gündüzlü ve yatılı öğrenci sayısı da bilinmektedir. Okulda 43 yatılı öğrenci varken 72 tane de gündüzlü öğrenci bulunmaktadır. Milliyetlerine göre öğrencilerin 103'ü Ermeni, 10'u Rum ve 2'si başka ırklardandır.¹⁸ Okul müfredatında Yunanca dersi ise dört seviyeden oluşmaktadır. Bu seviyeler birinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci şeklindedir. Ayrıca en kısa zamanda bölümün sorumluluğunu üstlenecek ve Yunanca öğrenecek Amerikalı bir hanımefendinin ya da Yunan dilini zaten bilen birinin bulunması gerektiği raporda vurgulanmıştır. 1909 yazında sekiz öğrencinin mezun olması hedeflenmiştir.¹⁹

1909-1910 eğitim öğretim yılında Bursa Amerikan Kız Lisesi müdürü Jeannie L. Jillson tarafından Müslüman talebelere okutulan Kuranı Kerim dersi kaldırılarak yerine İncil okutulması kararı alınmıştır. Bu kararın ardından Müdüre Jeannie L. Jillson hakkında soruşturma açılmıştır.²⁰

1913 tarihli Bursa Amerikan Kız Okulu raporundan elde edilen bilgilere göre 1912-1913 öğretim yılında Amerikan Kız Okuluna kayıtlı 210 öğrenci vardır. Buna anaokulu da dâhildir, bu sayının 31'i erkek olup hazırlık öğrencisidir. Çünkü Protestan Erkek Okulu'nun olmaması nedeniyle bu yıl bir istisna yapılmış ve anaokulundan mezun olan Protestan erkek çocukların bir kısmı ilkokula alınmıştır. Bunlardan ikisinin, eski padişahın yargılanmasına atanan Türk subaylardan birisinin oğulları olduğu belirtilmektedir. Milliyetler şu şekilde bölünmüştür: 174 Ermeni, 18 Türk, 12 Rum, 3 Fransız ve 3 Yahudi. Hristiyan dernekleri ise Bayan Parsons'ın ve diğer kıdemli öğretmenlerin liderliğinde başarılarını tam olarak sürdürmüşlerdir. Bununla

¹⁵ Reports of Stations Of The Mission Of The A.B.C.F.M To Western Turkey, 1901, May, s.11.

¹⁶ P.A.B.C.F.M., Reel: 617, No: 561-562.

¹⁷ P.A.B.C.F.M., Reel: 617, No: 592-593.

¹⁸ P.A.B.C.F.M., Reel: 617, No: 648-649.

¹⁹ P.A.B.C.F.M., Reel: 617, No: 650.

²⁰ BOA. DH. İD 117/27. (Ahmet Uçar, 1928'de Hristiyanlaştırılan Kızlar, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2017, s.77)

birlikte, Bayan McNaughton tarafından organize edilen Pazar Okulu başarılı bir şekilde devam etmiştir, burada bazen altmış kadar kişi mevcut bulunmaktadır ve kızlara ahit verilmiştir.²¹

1913-1914 Bursa Kız Yatılı Okulu raporuna göre; bu yıldaki en mühim olay yatılı bölümün ve birinci hazırlık sınıfının üzerindeki tüm sınıfların Kayabaşı'ndaki orijinal okul mülküne taşınması olmuştur. Bu taşınma için yaz aylarında birtakım değişiklikler yapılarak hazırlanılmıştır. Yemek odasındaki bölmeler çıkarılarak çok büyütülmüştür ve yepyeni bir bölüm eklenerek kızların çok beğendiği güzel, yeni bir yatakhane yapılmıştır ve üç gün içinde taşınma işlemi gerçekleşmiştir. Anaokulu öğrencileri için ise Setbaşı binası kullanılmıştır. Kayabaşı malikânesinin hemen bitişiğinde, oyun oynamak için daha fazla alan sağlayacak ek arazi satın alınmıştır. Okul kayıtlarına baktığımızda okulda okuyan öğrenci sayısında da bir önceki seneye göre 25 kişilik bir artış söz konusudur. Sonuç olarak okulda okuyan öğrenci sayısı 234'ü bulmuştur. Çeşitli milletlerden ve bölümlerden oluşan öğretim kadrosu sayısı ise 21'dir. 1913-1914 yılında okulu başarı ile bitiren öğrenci sayısı toplam 6 kişidir. Bu öğrencilerin dört tanesi Ermeni, bir tanesi Rum ve bir tanesi de Türk'tür. Hatta bu okuldan ilk Türk öğrenci de bu dönemde mezun olmuştur.²²

1923 yılında Bursa Amerikan Kız Koleji'nin toplam 47 öğrencisi vardır. Bu öğrencilerden 38'i Türk'tür. 1924 tarihinde mevcut öğrenci sayısı 120 olmuştur. Bu öğrencilerin sadece 1'i yabancı uyruklu olmak üzere 119' u Türk'tür. 1927'de de kolejde eğitim gören öğrenci sayısı yine 120'dir.

1923- 1924 yılı Bursa Kız Okulu Raporu'na göre Kayabaşı yatılı bölümünde 27 kız ve 2 erkek, gündüzlü olarak 36 kız ve 28 erkek olmak üzere toplam 64 öğrenci vardır. Setbaşı kısmında 40 kız ve 50 erkek olmak üzere toplam 90 öğrenci kayıtlıdır. Bu durumda her iki okulda ki toplam öğrenci sayısı 154'tür. Kış aylarında okuldaki çocuklara öğle saatlerinde sıcak yemek, giysi ve ayakkabı verilmiştir. Okul hükümet yetkileri tarafından birkaç kez ziyaret edilmiştir. Misyoner öğretmenler tüm yükümlülükleri yerine getirmek için büyük bir çaba sarf etmişler ve bu da müfettişler tarafından fark edilmiş olup olumlu bir şekilde yorumlanmıştır. Bu eğitim yılında kızların diğer dallarda olduğu gibi İngilizce, Fransızca ve Türkçe 'de de önemli ilerlemeler kaydettikleri belirtilmiştir.²³

1925 yılının Mart ayın da Bursa Amerikan Kız Koleji'nde yürütülen eğitim çalışmalarına göre; yatılı kalan öğrencilerin günlük uyuma süreleri sekiz saattir. Gün içerisinde yarım saat açık havada spor yapmaktadırlar. Kişisel bakımları dâhilinde haftanın iki günü banyo saatleri bulunmaktadır ve öğretmenler tarafından tırnak bakımları kontrol edilip saçlarının nasıl taranacağı, hatta saçlarının nasıl örüleceği de gösterilmektedir. Yemekten önce ve sonra el yıkamaları hususunda öğrenciler takip edilmektedir. Yemek yedikten sonra öğrencilere dış firçalaması gerektiği düzenli bir şekilde hatırlatılmaktadır. Ayrıca okul içerisinde bir de revir bulunmaktadır. Hasta öğrencilerin tedavileri bu bölümde yapılmaktadır.²⁴

3. Bursa Amerikan Kız Koleji'nde Çalışan Misyoner Öğretmenler

Üsküdar Kız Lisesi'nin kuruluşunda etkin olan Julia A. Rappleye 1876 yılının Ocak ayında Bursa'ya idareci olarak görevlendirilmiştir. 1881 yılının Ocak ayında okula ait bir binayı elverişli hale getirip Amerika'ya dönmüştür. Okul binası 10.000 dolara tamamlanmıştır ve bu

²¹ P.A.B.C.F.M., Reel: 628, No: 124

²² P.A.B.C.F.M., Reel: 628, No: 126.

²³ Jeannie Jillson, Birleşik Mesih Kilisesi (UCC), Türkiye'deki Yakın Doğu Misyonu Yıllık İstasyon Raporları, 1923-1924 Yılı Bursa Kız Okulu Raporu, Türkiye'deki Amerikan Araştırma Enstitüsü (ARIT), Salt Araştırma, Mayıs, 1923-1924.

²⁴ Ahmet Uçar, 1928'de Hristiyanlaştırılan Kızlar, s. 57.

paranın yarsısı California'dan hibe edilmiştir. Okulun bir başka öğretmeni Ursula C. Clarke ise sabah sekizden öğlen on ikiye kadar olmak üzere vaktinin büyük bir kısmını okulda geçirmiştir. İngilizce, Aritmetik ve Coğrafya derslerini vermiştir. Aynı zamanda kız öğrencilere İncil hikâyeleri de okumuştur ve kız öğrenciler, bir sonraki gün aynı hikâyeleri Bayan Clarke'a tekrar anlatmışlardır. Yaşı daha büyük kız öğrencilerin İncil okuma dersini ise Mrs. Schneider vermiştir. Annie T. Allen, Jeannie L. Jillson, Theodore A. Baldwin, Miss Allen ve Miss Powers da farkı zamanlarda okulda öğretmenlik yapmış diğer isimlerdir.²⁵

1907-1908 yılı Bursa Amerikan Kız Okulu raporuna göre; eğitim kadrosunda yer alan öğretmenler şunlardır: Anaokulu bölümünde Rodoslu Bayan Satenig Ouzoumyan, Fransızca ve müzik bölümünde İsviçreli Bayan Ruth Borel, İlköğretim bölümünde Bayan Nektar Pannoisian, Yunanca bölümü için Voloslu Bayan Lydia Theologhopoulou bulunmaktadır. Ayrıca Bayan Allen ise okuldaki en kıdemli kişilerden biridir. Daha sonraları ise okulun başhemsire ve ev annesi görevini üstlenen Bayan Mianzara Kaprielyan bu yıl görevinden ayrılmıştır. Bayan Powers, Bayan Mianzara Kaprielyan görevden ayrılışının telafisi mümkün olmayan bir kayıp olarak nitelendirmiştir.²⁶ Öğretmenlerden genç ve girişimci olarak tanınan Bayan Lydia piyano ve org çaldığı bilinmektedir. Ayrıca Bayan Lydia İngilizce ve hatırı sayılır derece de Ermenice öğrenmiştir.²⁷

1913 tarihli Bursa Amerikan Kız Okulu raporunda; Okul müdiresi Bayan Jillson'a savaş mültecileri ile yaptığı ve o yıllarda yapmaya devam ettiği çalışmalarından dolayı devlet tarafından nişan verildiğinden bahsedilmiştir. Bu nişan Bursa Amerikan Kız Koleji'ni onurlandırmıştır. Bu yardım çalışmaları arasında kadınlara iş vermek amacıyla dokuma tezgâhlarının kurulması da vardır. Tezgâhların kurulu olduğu binada bu kadınları iş başında görmenin mutluluk verici olduğu dile getirilmiştir.²⁸

4. Bursa Amerikan Kız Koleji'nin Kapatılma Süreci

1928 tarihinde Bursa Amerikan Kız Koleji'nde din değiştirme (tanassur) hadisesi meydana gelmiştir. Bu hadise basında oldukça ses getirmiş ve misyonerlik faaliyetlerinin açığa çıkarılması için yargılama süreci başlatılmasına neden olmuştur.²⁹ Tanassur hadisesi Maarif Müdürlüğüne üç kız öğrencinin intikal etmesi ile başlamıştır. Hadisenin incelenmesi için Maarif Müdürü Sıtkı Bey, müfettiş olarak Necip Bey'i görevlendirmiştir. Müfettiş Necip Bey, soruşturma kapsamında on beş öğrencinin ifadesini almış ve hadisenin doğru olduğuna kanaat getirmiştir. Ayrıca Bursa Amerikan Kız Koleji'nde şüpheli davranışlar sergileyen dört kızın İngilizce olarak yazılan hatıra defterlerine ulaşılmıştır. Tercüme edilen bu defterlerde kızların Hristiyanlığa karşı sempati duyduğu ortaya çıkmıştır.³⁰

Bursa Amerikan Kız Koleji'ndeki tanassur hadisesi ilk olarak 22 Kasım (Teşrisani) 1928 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi'nde haber olarak yayınlanmıştır. Bu haberin içeriğine göre; kız öğrenciler günün ilk ışıklarında Amerikalı misyoner öğretmenlerin eşliğinde ortadan

²⁵ Ayşe Aksu, Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Anadolu'sundaki Eğitim Faaliyetleri (1820-1900) ve Bunun Osmanlı Toplum Yapısına Etkileri, s.266-267.

²⁶ P.A.B.C.F.M., Reel: 628, No: 126

²⁷ P.A.B.C.F.M., Reel: 617, No: 648-649.

²⁸ P.A.B.C.F.M., Reel: 628, No: 124.

²⁹ İdris Yücel, Yabancı Okullar ve Kültürel Milliyetçilik: Bursa Amerikan Kız Koleji Tanassur Hadisesi (1928), s.312.

³⁰ Erol Güngör, Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri, <https://www.scribd.com/document/380862447/Erol-Gu-ngo-r-Turkiye-de-Misyoner-Faaliyetleri-pdf>, erişim tarihi: 2023, s.32-33.

kayboluyorlardı. Bu öğretmen ve öğrencilerin dağ ve tepelere çıktıkları düşünülmekteydi. Akşam vakitlerinde ise yemek saatinde bazı duaları tekrarladıkları bilinmekteydi.³¹ Tanassur hadisesi kamuoyunda duyulduktan sonra Associated Press muhabiri Miss Ring, American Board Türkiye Sekreteri Goodsell ve Amerika'nın İstanbul Konsolos Muavini Raymond A. Hare incelemelerde bulunmak için Bursa'ya gelmişlerdir. Öğretmen Edith Sanderson patlak veren bu hadisede tüm mesuliyeti üstlendiğini soruşturmacılara belirtmiştir.³²

22 Ocak 1928'de Büyükelçi Joseph Grew, Bursa Amerikan Kız Koleji din değiştirme hadisesi hakkında Dışişlerini bilgilendirmiştir. Bu bilgilendirmede Türk Devleti yönetiminin din değiştirme hadisesini soruşturmak için görevliler tahsis ettiğini söylemiştir. Buna karşılık Amerikan Board Teşkilatı'nın Türkiye idarecilerinden Fred Goodsell planlanmış bir propaganda etkinliklerinde bulunmadıklarını ve bu konuda oluşturulan yasalara uyduklarını, bu sebeple Türk Hükümetinin yapacağı soruşturma faaliyetlerinden de memnuniyet duyacaklarını belirtmiştir. Bu arada Büyükelçi Joseph Grew, Bursa Amerikan Kız Kolejinde Hristiyanlık ve İncil öğretileri hakkında birtakım bilgilendirmelerin öğretmenler tarafından yapıldığını bakanlığa bildirmiştir. Bunun üzerine bakanlık bu hadisenin yumuşatılması ve iki ülke arasında iyi ilişkiler kurulması konusunda direktif vermiştir.³³

Maarif Vekâleti, Bursa Amerikan Kız Koleji'nin kendilerine emanet edilen bu vatanın çocuklarına Cumhuriyetin ilkelerine muhalif olarak herhangi bir şekilde dini aşlamalar yapmaya hakkı olmadığı ve öğrencilerin iyi niyetini kötüye kullandığı gerekçesi ile okulun kapatılmasına karar vermiştir.³⁴

Aynı zamanda konu hakkında Bursa Sulh Ceza Mahkemesinde dava açılmış ve 30 Nisan 1928 tarihinde Mahkeme misyoner öğretmenleri suçlu bulmuştur. Kız öğrencileri dini ayinlere katılmaya mecbur bıraktıkları, sofraya düzenini Hristiyan gelenek ve göreneklerine göre ayarladıkları, öğrencilere Hristiyan öğretilerini öğrettikleri ve ayrıca pazar günkü ayinlerde zorla şiir okuttukları tespit edilen üç kadın misyonere ceza verilmiştir.³⁵ New York Times 20 Mayıs 1928 tarihli özel yazışmaya göre Müdire Jeannie L. Jillson ile öğretmenler Bayan Edith Sanderson ve Bayan Lucille Day 'in bazı eylemleri Bursa yetkilileri tarafından Ankara'ya bildirilmiştir. Öğretmenler üç gün hapis cezasının yanı sıra 1,50 dolar para cezasına da çarptırıldı. Bu İtalya'dan kabul edilen ceza kanununun 526. Maddesi uyarınca verilen asgari cezaydı. Mahkeme üç öğretmenin üç gün boyunca okuldaki odalarında kalmalarını hükmetti. Bu süre zarfında ise okulda devriye gezmeyecekti. Ayrıca misyonerlerin duruşmasının Türk ve yabancı basın tarafından istismar edilmesi dikkatleri Türkiye'deki yabancı okulların geleceğine çevirdi. Üç Amerikalı öğretmenin Anadolu'da Hristiyan propagandası suçlamasıyla yargılanması ve açılan dava, yabancıların gözünde bir hayal kırıklığı yarattı. Amerikan okuluna verilen lisans kapsamında dini ve ahlaki otoriteyi elinde bulunduran ebeveynler dışında hiç kimse 18 yaşını doldurmamış bir çocukla din tartışamazdı.³⁶

³¹ Celal Çayır, Din Değiştirmede Etkili Olan Psiko-Sosyal Faktörler ve Bursa'da Misyonerlik Faaliyetleri, *Türkiye Dinler Tarihi Dinler Yayınları*, 1(5), 2005, s.286-287.

³²Fahir Armaoğlu, Türkiye'deki Amerikan Okulları Krizi 1927-1928 (Bir Laik Milliyetçilik Olayı), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIII (37), 1997, s.14

³³ Esmâ Torun Çelik, Atatürk Dönemi Laiklik Uygulamaları ve Amerika, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (65), 2019, s. 71.

³⁴ Süleyman Büyükkaracı, Amerikan Okulları Üzerine Bir Araştırma, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (9), 2001, s.26.

³⁵ Ahmet Uçar, 1928'de Hristiyanlaştırılan Kızlar, s. 370.

³⁶Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon No:502 Kutu No: 22384, Gömlek No:99284, Sıra No:9.

Sonuç

Amerikalı misyonerlerin Bursa'da en çok önem verdiği faaliyetleri eğitim olmuştur. Bu faaliyetlerden en etkili ve en uzun ömürlü olanı Bursa Amerikan Kız Koleji'dir. Başlangıçta Ermeni ve Rum öğrencilerinin eğitimine önem veren Bursa Amerikan Kız Koleji zamanla Türk öğrencilere de eğitim vermeye başlamıştır. Kolejde Aritmetik, Geometri, Astronomi, Cebir, Mantık Coğrafya derslerinin yanı sıra yabancı dillerden İngilizce, Fransızca, Ermenice ve Türkçe dersleri verilmiştir. Bunların yanında kolejde dikiş- nakış, örgü, terzilik, gibi dersler verilerek kızların günlük ev yaşamına yönelik bilgiler edinilmesi sağlanmıştır. 1910'lu yıllara gelindiğinde ise Ermeni ve Rum öğrencilerine zorunlu olan İncil okumaları ve sabah dualarına katılım Türk öğrencilerine de zorunlu tutulmuştur. Hristiyanlığa ait özel günlerde ise daha özenli davranılmış, kilise çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Bursa Amerikan Kız Koleji'nden mezun olan ilk Türk öğrenci ise 1913-1914 eğitim öğretim yılında kayıtlara geçmiştir. Bu tarihten sonra okuldaki Türk öğrenci sayısında da git gide artış yaşanmıştır.

Bursa Amerikan Kız Koleji'nde çalışan misyoner öğretmenlerin amacı kızların gelişimine katkıda bulunmak, eğitimlerinin tamamlanmasını sağlamak ve Hristiyanlaşmalarına yardımcı olmaktır. Bu amaç doğrultusunda öğretmenler kızlarla yakından ilgilenmişler, onlarla hoş sohbet ederek gezintilere çıkmışlar ve bu gezintiler esnasında İncil okumalarını rutin haline getirmişlerdir. Öğretmenler kızları iyi bir eş ve dini bilgilerle donatılmış iyi birer ev hanımı olmaları için de yetiştirmişlerdir.

Bursa Amerikan Kız Koleji'nin kapanış nedeni ise Türk ve Müslüman öğrencilerin Hristiyan yapılması (tanassur hadisesi) ile olmuştur. Bu olay Türk kamuoyunda büyük yankı uyandırmış ve bu konu ile ilgili yargılama süreci başlatılmıştır. 31 Ocak 1928 tarihinde öğrenciler tahliye edilerek Bursa Amerikan Kız Koleji kapatılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, Bursa Amerikan Kız Koleji'nin tanassur hadisesi nedeniyle kapatılması yabancı okullarda dini ve siyasi propagandaya izin verilmeyeceğinin de kesin bir kanıtı olmuştur.

KAYNAKÇA

1317 yılı Hüdâvendigâr Vilâyeti Salnâme-i Resmîyesi.

Aksu, Aksu, *Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Anadolu'sundaki Eğitim Faaliyetleri (1820-1900) ve Bunun Osmanlı Toplum Yapısına Etkileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.

Alan, Gülbadi, "Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri", *Journal of Islamic Research*, 20(4), 2007, ss. 464-475.

Alan, Gülbadi, *Merzifon Amerikan Koleji ve Etkileri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2002.

Armaoğlu, Fahir, "Türkiye'deki Amerikan Okulları Krizi (1927-1928)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIII (37), 1997, ss. 1-29.

Büyükkarcı, Sülyman, "Amerikan Okulları Üzerine Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (9), 2001, ss. 9-52.

Can, Özge, *Amerikan Misyoner Teşkilatı'nın Türkiye'de Eğitim Faaliyetleri (1908-1924)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.

Çayır, Celal, "Din Değiştirmede Etkili Olan Psiko-Sosyal Faktörler ve Bursa'da Misyonerlik Faaliyetleri", *Türkiye Dinler Tarihi Dinler Yayınları*, 1(5), 2005, ss. 281-290.

Çelik, Esmâ Torun, “Atatürk Dönemi Laiklik Uygulamaları ve Amerika”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 2019, s. 57-82.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, Fon No:502 Kutu No: 22384, Gömlek No:99284, Sıra No:9.

Güngör, Erol, *Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri*, (M. E. Şahin, Dü.), Hisar Kültür Gönüllüleri, İstanbul 2003, <https://www.scribd.com/document/380862447/Erol-Gu-ngo-r-Tu-rkiye-de-Misyoner-Faaliyetleri-pdf#> adresinden alındı

Jillson, J. (1923-1924, Mayıs 27). Birleşik Mesih Kilisesi (UCC), Türkiye’deki Amerikan Araştırma Enstitüsü (ARIT), Salt Araştırma. Türkiye’deki Yakın Doğu Misyonu Yıllık İstasyon Raporları, 1923-1924 Yılı Bursa Kız Okulu Raporu.

Kocabaş, Uğur, *Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika 19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Arba Yayınları, İstanbul 1989.

Önal, Muhsin, *Yeni Dünyadan Eski Dünyaya 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Misyonerlik Faaliyetleri (Bursa Örneği)*, Okur Kitaplığı, İstanbul 2012.

P.A.B.C.F.M., Reel: 593, No: 852.

P.A.B.C.F.M., Reel: 608, No: 75.

P.A.B.C.F.M., Reel: 617, No: 561-562.

P.A.B.C.F.M., Reel: 617, No: 592-593.

P.A.B.C.F.M., Reel: 617, No: 648-649.

P.A.B.C.F.M., Reel: 617, No: 648-649.

P.A.B.C.F.M., Reel: 617, No: 650.

P.A.B.C.F.M., Reel: 625, No: 168.

P.A.B.C.F.M., Reel: 628, No: 124.

P.A.B.C.F.M., Reel: 628, No: 126.

Polat, İlknur, “Osmanlı İmparatorluğunda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, *Belleten*, 52(203), 1988, ss. 627-652.

Reports of Stations Of The Mission Of The A.B.C.F.M To Western Turkey. (1901, May).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye (DH), İdare (İD), Dosya No: 117, Gömlek No:27.

Uçar, Ahmet, *1928’de Hristiyanlaştırılan Kızlar*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2017.

Yıldırım, Hayri, *Bursa Amerikan Kız Kolejinin Misyonerlik Davası*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2011.

Yıldız, Özgür, *Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bursa’da Teşkilatlanmaları ve Faaliyetleri (1834-1928)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

Yücel, İdris, “Yabancı Okullar ve Kültürel Milliyetçilik: Bursa Amerikan Kız Koleji Tanassur Hadisesi (1928)”, *Belleten*, LXXX, 2016, ss. 307-328.

BOOK REVIEW / KİTAP İNCELEMESİ

Ayşe Pul, *Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ISBN 978-605-288-159-0, ss.474.

Özkan Özer Keskin

Dr. Öğr. Üyesi., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
e-mail: ozkanozerkeskin61@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8631-9212

Near East Historical Review

13/3, July / Temmuz 2023
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Book Review / Kitap İncelemesi
Received Date - Geliş Tarihi : 24.07.2023
Accepted Date - Kabul Tarihi : 13.09.2023
Pages - Sayfa : 267 - 270

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.71271>

Citation - Atıf : Özkan Özer Keskin, “Kitap İncelemesi: Ayşe Pul, Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ISBN 978-605-288-159-0, ss.474.”, *Near East Historical Review*, 13/3, July, 2023, pp. 267 – 270.

Near East Historical Review
13/3, July - Temmuz 2023
267 - 270
Book Review – Kitap İncelemesi

BOOK REVIEW / KİTAP İNCELEMESİ

Ayşe Pul, Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, ISBN 978-605-288-159-0, ss.474.

Özkan Özer Keskin

Dr. Öğr. Üyesi., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
e-mail: ozkanozerkeskin61@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8631-9212

Tarih araştırmalarında gerek Osmanlı gerekse Dünya tarihine dair çalışmaların günümüz Türkçesine aktarılarak bilim dünyasının hizmetine sunulması çok önemli bir husustur. Bu itibarla geçmişin gerçeğe en yakın halde değerlendirilebilmesi için vakanüvis tarihleri ve kronikler gibi kaynak eserlerin tenkit ve tahlili gerekmektedir. Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi adlı eser, yazarın 2004 yılında tamamladığı “Girit Savaşı İle İlgili Bir Türk Kaynağının Tahlili (TTK Kütüphanesinde Bulunan Girid Fethi Tarihi Başlıklı Yazma)” adlı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Bu çalışmanın aslını teşkil eden yazma eser “Girid Fethi Tarihi” adıyla TTK Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu'nda Y/29 numarasıyla kayıtlıdır, ancak eserin sonunda Girid Cezire Tarihi ifadesi kullanılmıştır. Eseri kaleme alan müellifin kim olduğuna dair bir bilgi bulunamamıştır. Müellif, bazen canlı ifadelerle bazen de sade bir anlatımla Girit Adası'nın tarihini ve Osmanlılar tarafından fethini anlatmıştır. Bu anlatım sırasında başka kaynaklardan da alıntılar yapılmıştır.

Yazar, araştırmasında bahsi geçen yazma eserin transkripsiyon ve tahlilini yapmıştır. Eserde verilen bilgiler diğer birinci el kaynaklar ve araştırma eserlerle desteklenerek 24 yıllık fetih sürecinin yanı sıra adanın siyasi, askeri ve sosyo-ekonomik durumu değerlendirilmiştir. Girid Cezire Tarihi isimli eserin transkripsiyonu esnasında okuyucuyu yoracak ağır transkripsiyon kurallarından kaçınılmış, değerlendirme kısmında ise akademik bir üslup takip edilerek olay örgüsü net bir şekilde gözler önüne serilmiştir.

Çalışma, önsöz, giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Girit Adası'nın tarihi ile ilgili yazılan birinci el kaynaklar ve tetkik eserler hakkında bilgi verilmiştir. “Müellif ve Eserine Dair” başlıklı birinci bölümde eserin müellifi, telif tarihi ve muhtevası hakkında bilgiler verilerek dil ve üslup yönünden incelemesi yapılmıştır (s. 21-28). “Girit'in Fethine Dair Kaynak Eserler” başlıklı ikinci bölümde fetih ile ilgili kaynak eserler tafsilatlı bir incelemeye tabi tutulmuş ve müellifin istifade ettiği kaynaklardan bahsedilmiştir (s. 29-52). “Eserin Siyasi, Ekonomik, Sosyal ve Askeri Alanda Verdiği Bilgilerin Değerlendirilmesi” başlıklı üçüncü bölümde eserin siyasi, askeri ve sosyo-ekonomik alanda verdiği bilgiler değerlendirilmiştir (s.

52-118). Bu değerlendirme yapılırken tetkik eserlerden de istifade edilerek anlatılmak istenen konular etraflıca tartışılmıştır.

Söz konusu yazma eserin başında veya sonunda müellif tarafından hazırlanmış olan bir fihrist bulunmamaktadır. Yazar tarafından eserin fihristi hazırlanarak transkripsiyon kısmının öncesinde verilmiştir. Ayrıca metnin indeksi oluşturulmuş ve transkripsiyon kısmından sonra çalışmaya eklenmiştir. Hem fihrist hem de indeks oluşturulması, okuyucunun istediği bilgiye daha hızlı ve kolay ulaşmasına imkân sağlamaktadır.

Kitabın konusunu teşkil eden yazma eser, 1645 yılında gerçekleşen Girit Seferi'nin sebeplerinden itibaren olaylar hakkında bilgi vererek başlamaktadır. 1669'a kadar süren 24 yıllık savaş süreci ve verilen kayıplar mali, iktisadi ve sosyal boyutlarıyla ele alınmıştır. Sonrasında Hanya'nın Silahdar Yusuf Paşa tarafından fethi, Deli Hüseyin Paşa'nın faaliyetleri, Kandiye'nin Fazıl Ahmed Paşa tarafından kuşatılması, tayin meseleleri, arz ve mektuplar, devlet görevlilerinin taltifleri ile donanmanın durumu gibi konular anlatılmaktadır. Bahsedilen dönemdeki kara ve deniz savaşları dağınık ifadelerle aktarılmaktadır. Ayrıca adada bulunan kaleler hakkında coğrafi ve tarihî açıdan etraflı bilgi verilmiştir. Eserin sonunda Osmanlılar açısından fethin neticelenmesi anlamına gelen Kandiye Kalesi'nin ele geçirilmesine kadar düzenlenen seferler esnasında ölen ve yaralananların sayıları ve harcanan mühimmat miktarları da belirtilmiştir. Bu yazma eser, fetih sürecini bütün yönleriyle ele alan birkaç eserden biri olması hasebiyle ayrı bir öneme sahiptir.

Müellif eserini vücuda getirirken, olaylara şahitlik eden veya resmi evraka erişimi bulunan devlet görevlilerinin eserlerinden faydalanmıştır. Bu eserlerden doğrudan aktarma yaparak bilgileri derlemiş ancak kullandığı kaynakları açıkça zikretmemiştir. Bahsedilen kaynaklar ise kullanılan eserlerde ismi geçenlerdir. 1645 yılından 1655'e kadar yaşanan olaylar Kâtip Çelebi'nin Fezleke'sinden ve Naima Mustafa Efendi'nin Tarih-i Naima adlı eserinden nakledilmiştir. 1655 yılından itibaren anlatılanlar için ise Fındıklılı Silahdar Mehmed Efendi Tarihi, Mehmed Raşid Efendi Tarihi ve Hikayet-i Azîmet-i Sefer-i Kandiye isimli eserlerden istifade edilmiştir.

Eserin yazıldığı tarih tam olarak bilinmemekle birlikte 18. yüzyılda kaleme alındığı düşünülmektedir. Söz konusu dönem içerisinde uzun süren ve yenilgiyle sonuçlanan savaşlar sebebiyle Osmanlı toplumunun olumsuz bir atmosferde bulunduğunu düşünen müellif, önceki dönemlere ithafen kazanılan zaferleri kahramanlık duygusuyla işlemiştir. Bu çerçeveden bakıldığında toplam 245 varak olarak yazılan eserin toplumsal bir amaca hizmet ettiği görülmektedir. Canlı ifadelerin sade bir anlatımla işlenmiş olması da eserin toplumsal yönünü tasdikler niteliktedir.

Genel çerçevede değerlendirilecek olursa, Osmanlı Devleti, 16. yüzyılda Doğu Akdeniz adaları üzerinde hâkimiyet kurmayı hedeflemiştir. 1522'de Rodos ve 1571'de Kıbrıs'ın alınması bu yönde gerçekleşen büyük adımlardır. Girit'in fethi ile tamamlanması beklenen Doğu Akdeniz hâkimiyeti ise yaklaşık bir asır gecikmiştir. Bu gecikmenin arka planında çeşitli sebeplerin olduğu görülmektedir. Kıbrıs'ın Osmanlı tarafından fethedilmesinin sonrasında gerçekleşen İnebahtı mağlubiyeti, Osmanlı'nın içinde baş gösteren sosyal ve ekonomik

problemler ile Doğu'da İran ve Batı'da Avusturya'nın güçlü devletler olarak bulunması Girit'in fethini geciktiren olaylar arasında zikredilebilir. Adada hâkim güç olan Venedik ile Osmanlı arasındaki ticari münasebetlerin ise daha büyük bir etkisi olduğu düşünülmektedir.

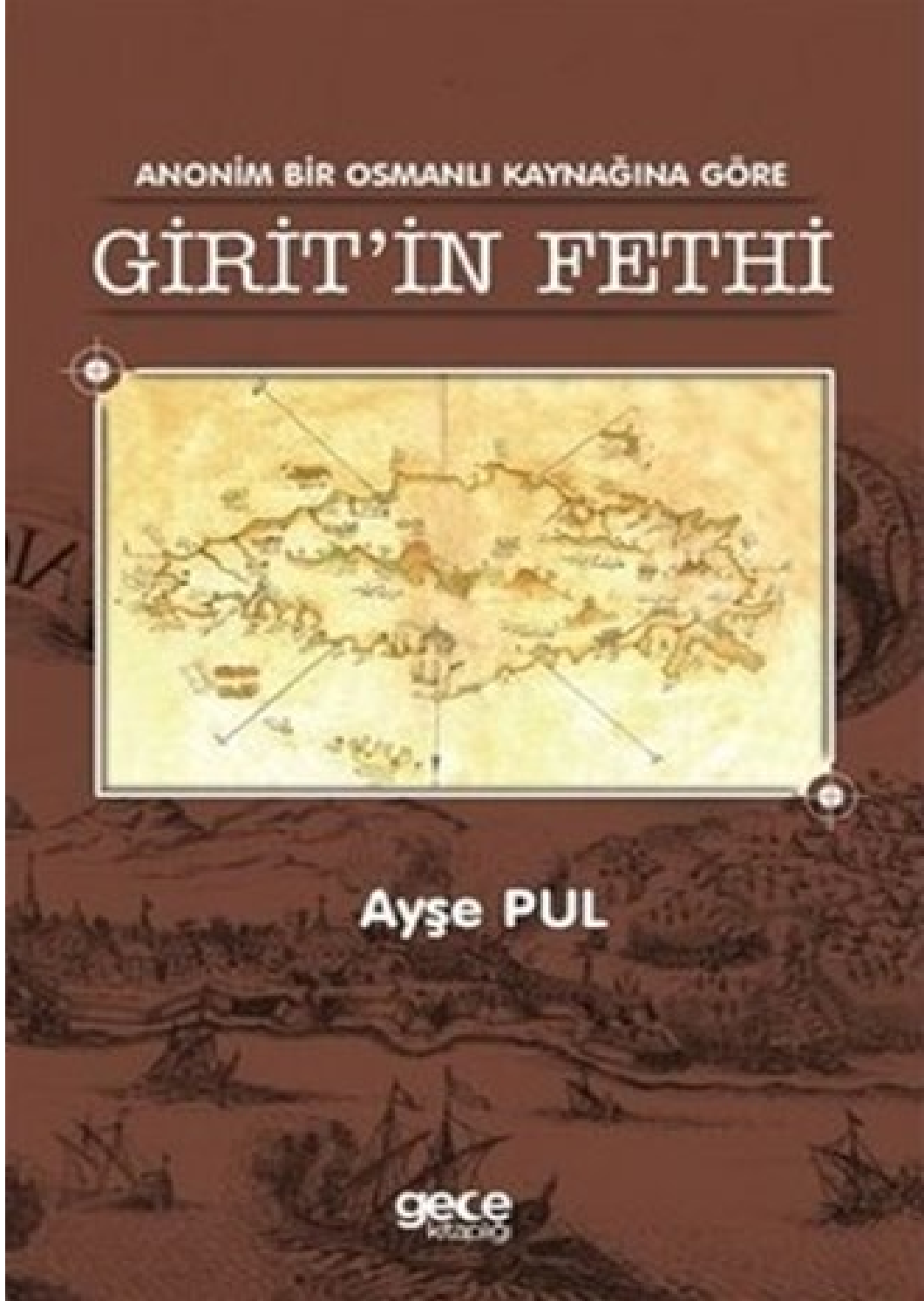
Coğrafi konum açısından stratejik öneme sahip olan Girit Adası, Osmanlı'nın Doğu Akdeniz ve Ege'yi hem güvenlik yönünden hem de ticari açıdan kontrol altında tutmasına olanak sağlayacaktı. 17. yüzyılın ortalarında Avrupa'yı meşgul eden Otuz Yıl Savaşları ve Osmanlı'nın Doğu'daki tehlikesi Safevilerle sağlanan barış ortamı Girit'e yapılacak sefer için uygun bir zemin hazırlamıştır. Ayrıca 1645 yılında İstanbul'da vuku bulan yangındaki zararın telafisi için de zenginliğiyle bilinen Girit Adası'nın fethi, mali yönden bir rahatlama oluşturulmuştur..

Osmanlı'nın uluslararası ticari arenada Fransa, İngiltere ve Hollanda gibi devletlerle geliştirdiği ilişkiler Venedik ile mevcut ticarete alternatif bir zemin sağlamıştır. Böylece Venedik Cumhuriyeti dış ticaret ve dolayısıyla siyasi açıdan eski önemini yitirmiştir. Venedik'in yaşanan gelişmeler ile zayıf düştüğü düşüncesi Osmanlı'nın harekete geçmesine olanak sağlamış ve 1645 yılında Girit Adası'nın ele geçirilmesi amacıyla Venedik'e savaş açılmıştır. Osmanlı Devleti'nin 1645 öncesinde de Girit'i almak için bazı girişimlerde bulunduğu bilinmektedir. 1469, 1533 ve Barbaros Hayreddin Paşa önderliğinde 1538 yılında yapılan taarruzlar oldukça önem taşımaktadır. Bilhassa II. Selim döneminde Girit'in alınması düşüncesi daha da kuvvetlenmiş ve Kıbrıs'ın fethi sırasında Girit Adası'na akında bulunulmuştur.

Özellikle Osmanlı donanmasının başında yetenekli olmayan idarecilerin bulunması Girit'in fetih sürecinin uzamasında oldukça etkilidir. Sultan İbrahim zamanında başlayan askeri mücadeleler Osmanlı cephesinden bakıldığında çoğu zaman olumsuz sonuçlanmıştır. Ancak istediği desteği bulamamasına rağmen Deli Hüseyin Paşa'nın başarılı neticelere ulaştığı görülmektedir. Hemen sonrasında Osmanlı tahtında yaşanan değişiklik farklı bir dönemin başlamasına vesile olmuştur. 8 Ağustos 1648'de IV. Mehmed Osmanlı Devleti'nin başına getirilmiştir. Bir müddet sonra Köprülülerin siyasi arenadaki etkileri sayesinde olumlu sonuçlar elde edilmiştir. 15 Eylül 1656'da Köprülü Mehmed Paşa'nın sadarete getirilmesi ve sonrasında izlenen siyaset Bozcaada, Limni ve Semendirek Adalarının Osmanlı hâkimiyetine girmesini de beraberinde getirmiştir. Bu sırada başlayan Avusturya savaşları ise Girit'in ele geçirilmesini geciktiren sebeplerden biri olmuştur. Diğer sebepler ise Osmanlı'nın donanma gücü zayıf olmasına rağmen uzun süre deniz savaşlarında ısrarcı olunması, Erdel Beyliği tarafından başlatılan karşı hareket ve Anadolu valilerinin başkaldırması olarak özetlenebilir. 1666 yılında Avusturya savaşlarının son bulmasıyla Girit'in fethine ağırlık verilmiştir. Sonuçsuz kalan barış müzakerelerinin ardından nihayet 5 Eylül 1669 tarihinde Venedik ile barış imzalanmıştır. Anlaşmanın on sekiz madde olduğu bilinmekle birlikte eserde on dört madde olarak açıklandığı görülmektedir.

Osmanlı Devleti ile Venedik arasında yaşanan 24 yıllık savaş süreci hiç şüphesiz her iki tarafın da ekonomik açıdan yıpranmasına neden olmuştur. Osmanlı bu süreçte sadece Venedik ile değil, Akdeniz'de bulunan Katolik devletlerle ve özellikle Fransa'nın gerek açıkça gerek el altından yaptığı yardımlarla da mücadele etmiştir. Girit'in fethiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin

bölgedeki egemenlik mücadelesi neredeyse tamamlanmıştır. 21 Temmuz 1718 tarihinde imzalanan Pasarofça Antlaşması ile birlikte İstendil Adası da Osmanlı idaresine girmiş ve Yunanistan'ın bağımsızlığını kazandığı 1830 yılına kadar Osmanlı'nın bölgedeki hâkimiyeti devam etmiştir.

270
Near
East
Historical
Review
13 / 3
July
2023